

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Fakulta humanitních studií

Institut mezioborových studií Brno

**Volnočasové aktivity a vliv na vývoj
osobnosti**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Dana Knotová, Ph.D.**

**Vypracoval:
Karel Pogštefl**

Brno 2007

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Volnočasové aktivity a vliv na vývoj osobnosti“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 15.3.2007

.....
Karel Pogštefl

Poděkování

Děkuji paní PhDr. Daně Knotové, Ph.D. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své matce Marii Pogšťeflové za podporu a pomoc při hlídání našeho syna, které si nesmírně vážím.

Karel Pogšťefl

OBSAH

Úvod	6
1. Volný čas jako sociální fenomén	8
1.1 Pojem „čas“ a „volný čas“	8
1.2 Historie a faktory ovlivňující „volný čas“	9
1.2.1 Historický význam volného času	9
1.2.2 Volný čas v rámci jednotlivých sociálních skupin ve společnosti	11
1.2.3 Průmyslově-společenský model života	14
1.2.4 Industriálně-společenský model života	15
1.3 Moderní význam pojmu „volný čas“	17
1.3.1 Funkce, chování a aktivity volného času	18
1.3.2 Scénáře budoucích vývojų práce a volného času	19
1.3.3 Vliv státních svátků na prožívání volného času	20
1.4 Dílčí závěry	21
2. Volný čas z pohledu různých vědních oborů	23
2.1 Ekonomické hledisko	23
2.2 Sociologické a sociálně-psychologické hledisko	23
2.2.1 Vliv hromadných sdělovacích prostředků na trávení volného času	24
2.3 Politické hledisko	25
2.4 Zdravotně-hygienický pohled	26
2.5 Pedagogické a psychologické hledisko	26
2.6 Dílčí závěry	28
3. Volný čas dětí a mládeže	30
3.1 Začátek je v rodině	31
3.2 Volnočasové aktivity mimo rodinu	33
3.2.1 Preventivní systém jako základ výchovy a jeho historie	33
3.2.2 Výchovné působení vychovatelů na volný čas dětí a mládeže	34
3.2.3 Optimální nabídka trávení volného času	36
3.2.4 Pohled do Evropy – centra volného času	36
3.2.5 Volný čas dětí s mentálním postižením	38
3.3 Dílčí závěry	38
4. Výzkumy trávení volného času	40
4.1 Výzkumy jako důležité kvalitativní i kvantitativní měřítko	40
4.2 Výzkumná metoda dotazníku	40
4.3 Výzkumná metoda standardizovaného rozhovoru	41
4.4 Jednotlivé výzkumy	42
4.4.1 Výzkum trávení volného času dle Szalaie (1972)	42
4.4.2 Výzkum trávení volného času dle O. Záhory (1988)	43
4.4.3 Výzkum trávení volného času dle TIMSS (1996)	44
4.4.4 Výzkum trávení volného času dle P. Saka a K. Sakové (1982-2002)	45
4.5 Dílčí závěry	47
Závěr	48
Resumé	50
Anotace	51
Seznam použité literatury	52

GRAFY:

Graf 1 Srovnání jednotlivých období historie člověka	9
Graf 2 Vývoj pracovní doby v jednotlivých etapách historie lidstva	10
Graf 3 Vývoj socioprofesionálních kategorií ve Francii v období let 1962-2002	12
Graf 4 Čas věnovaný dětem v pracovní a volné dny	33
Graf 5 Věkové složení návštěvníků domu mládeže a kultury v Brestu v roce 2002	37
Graf 6 Výzkum trávení volného času dle Szalaie (1972)	42
Graf 7 Frekvence aktivit ve volném čase dle O. Záhory (1988)	43
Graf 8 Jak tráví volný čas žáci 8. ročníku ZŠ v různých zemích. Výzkum TIMSS (1996)	44
Graf 9 Vývoj volnočasových aktivit mládeže (od roku 1982 do roku 2002, věková skupina 15–18 let)	45

OBRÁZKY:

Obrázek 1 Průmyslově-společenský model života	14
Obrázek 2 Reprodukční systém průmyslové společnosti dle Krippendorfa	15
Obrázek 3 Scénáře možných budoucích vývoje práce a volného času	20
Obrázek 4 Porovnání výhod/nevýhod sociálního státu a státu v globalizované ekonomice	26
Obrázek 5 Přeměna hodnot a životní styl	28
Obrázek 6 Účinnost vztahů ovlivňujících volný čas	36

TABULKY:

Tabulka 1 Dosavadní a předpokládaný vývoj času života	11
Tabulka 2 Vývoj socioprofesionálních kategorií ve Francii v období 1962 až 2002	12
Tabulka 3 Srovnání některých ukazatelů o rodině v rámci EU	32

Úvod

Motto: „Čas prý se rovná v ceně penězům, ano, ale peníze nerovnjají se času. Bez peněz možno vždy ještě mnoho učinit, bez času nic.“ Jan Neruda

Úvodem je třeba zdůraznit, že pojem volného času se stává stále větším fenoménem, vzhledem k jeho relativně stále velkému nárůstu.

Moje bakalářská práce, která se zabývá volnočasovými aktivitami a jejich vlivem na vývoj osobnosti, se pokouší v krátkém přehledu dát odpověď na základní otázky – co je to volný čas, jaký je jeho historický vývoj, co determinuje jeho délku a kvalitu, jak jej lze využít a jaké jsou způsoby jeho trávení.

Volný čas je základním lidským právem a nikomu nesmí být upírán na základě pohlaví, sexuální orientace, věku, rasy, náboženství nebo víry, zdravotního stavu či postižení nebo ekonomického postavení. Volný čas představuje jeden z nejdůležitějších zdrojů osobnostního rozvoje, významně přispívá ke kvalitě života a podporuje celkové zdraví a pohodu. Nabízí řadu příležitostí umožňujících lidem výběr činností a zkušeností, které odpovídají jejich potřebám, zájmům a hodnotám.

Produktivní využívání volného času tedy podporuje zdravý tělesný i duševní vývoj člověka.

Funkce volnočasové výchovy jsou v praktickém životě zaměřeny především na eliminaci patologie využívání volného času a jsou realizovány formou produktivního využívání volného času.

Usměrňování a ovlivňování komplikovaných mezilidských vztahů zaujímá zásadní roli v odborné přípravě vychovatele v oblasti lidských vztahů. Poznávání podmínek výchovně-vzdělávací práce a jejich rozbor je důležitým předpokladem cílevědomého řízení volného času dětí i dospělých.

Ve své práci jsem čerpal informace z dostupných knih, které řeší otázku volného času, cenným informačním zdrojem pro mne byl také Internet a odborná periodika.

V prvním oddíle se věnuji historii volného času a jeho vývoji, podrobně se zde také zabývám rozlišením pojmu volný čas pro různé kategorie obyvatelstva a jeho možnými budoucími modely.

Ve druhém oddíle zkoumám volný čas dle různých pohledů na něj.

Ve třetím oddíle se zaměřuji na volný čas dětí a mládeže.

Čtvrtý oddíl je věnován výzkumům trávení volného času, a to v různých časových obdobích.

Tato bakalářská práce má aplikační charakter.

V celé práci jsem se snažil formou názorných grafů, schémat, tabulek a obrázků přiblížit problematiku přehledným způsobem.

1. Volný čas jako sociální fenomén

Abychom se mohli zabývat vlivem volného času na vývoj osobnosti, musíme si vysvětlit, co pod pojem čas můžeme zahrnout a jak je vnímán.

1.1 Pojem „čas“ a „volný čas“

Podle francouzského sociologa Emila Drukheima si lidé své pojetí času odvozují od rytmu sociálního života. V minulosti byl čas pevně svázán s koloběhem přírody. Základem bylo střídání ročních období. V moderní společnosti se toto spojení rozpojilo a většinou jako měřítko slouží den, resp. týden a rok. Základní cyklus tak lze shrnout do spojení „práce-nákup-spotřeba“. Tento cyklus probíhá zcela nezávisle na střídání ročních období, vegetačního času, dokonce i světla a tmy (6:19).

Volný čas (angl. *leisure time*, franc. *le loisir*) je čas, kdy člověk nevykonává činnosti pod tlakem závazků, jež vyplývá z jeho sociálních rolí, zvláště z dělby práce a nutnosti zachovat a rozvíjet svůj život. Můžeme ho charakterizovat také jako činnosti, do nichž člověk vstupuje s očekáváními, účastní se jich na základě svého svobodného rozhodnutí, a které mu přináší příjemné zážitky a uspokojení. (4:13) Jako hlavní funkce volného času se uvádějí:

- **odpočinek** (regenerace pracovní síly),
- **zábava** (regenerace duševních sil),
- **rozvoj osobnosti** (spoluúčast na vytváření kultury).

Trochu širěji funkce a možnosti volného času vymezil německý pedagog volného času H. W. Opaschowski, který za základní složky považuje:

- **rekreaci** (zotavení a uvolnění);
- **kompensaci** (odstraňování zklamání a frustrací);
- **výchovu a další vzdělávání** (učení o svobodě a ve svobodě, sociální učení);
- **kontemplaci** (hledání smyslu života a jeho duchovní výstavba);
- **komunikaci** (sociální kontakty a partnerství);
- **participaci** (podílení se, účast na vývoji společnosti);
- **integraci** (stabilizaci života rodiny a vrůstání do společenských organismů);
- **enkulturaci** (kulturní rozvoj sebe samých, tvořivé vyjádření prostřednictvím umění, sportu, technických a dalších činností).

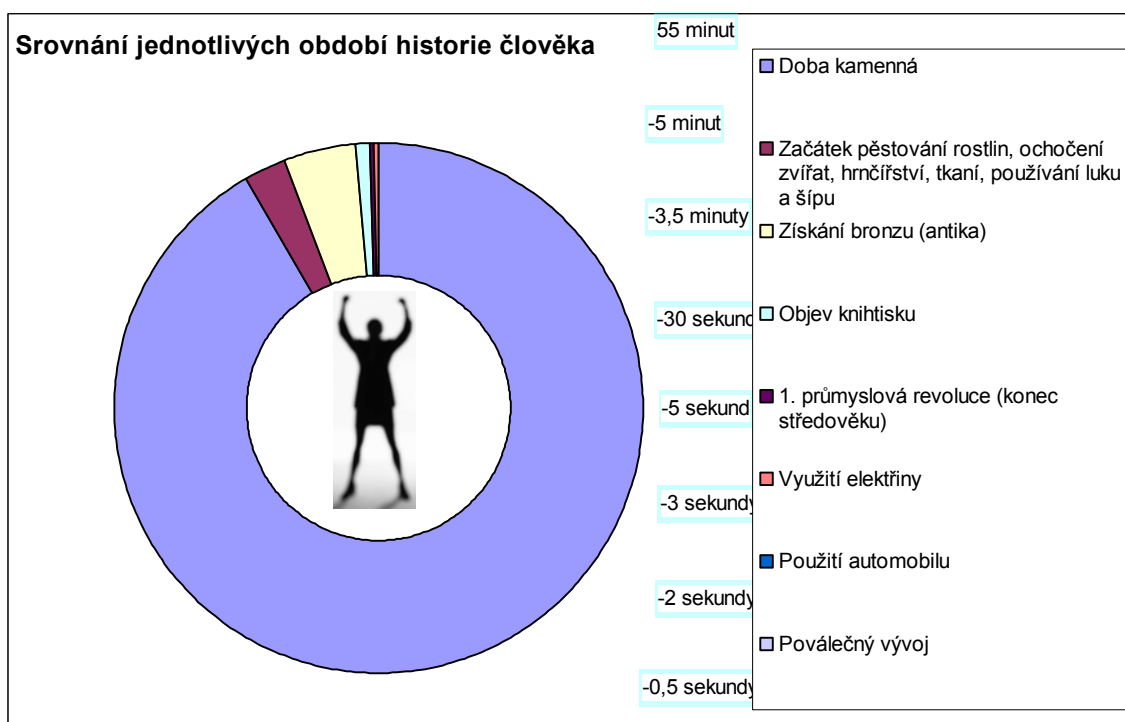
České oficiální dokumenty za funkce volného času pokládají relaxaci, regeneraci, kompenzaci, sociální prevenci a výchovu. (4:14-15)

1.2 Historie a faktory ovlivňující „volný čas“

Volný čas nelze chápat pouze jako zbytkový čas, ve kterém nemáme žádné povinnosti. Naopak je důsledkem a současně součástí společenského, historického, průmyslového, sociálního a kulturního systému každého člověka, nepřipouští chápání mimo determinujících faktorů. Jejich specifiky se budeme zabývat v dalších podkapitolách.

1.2.1 Historický význam volného času

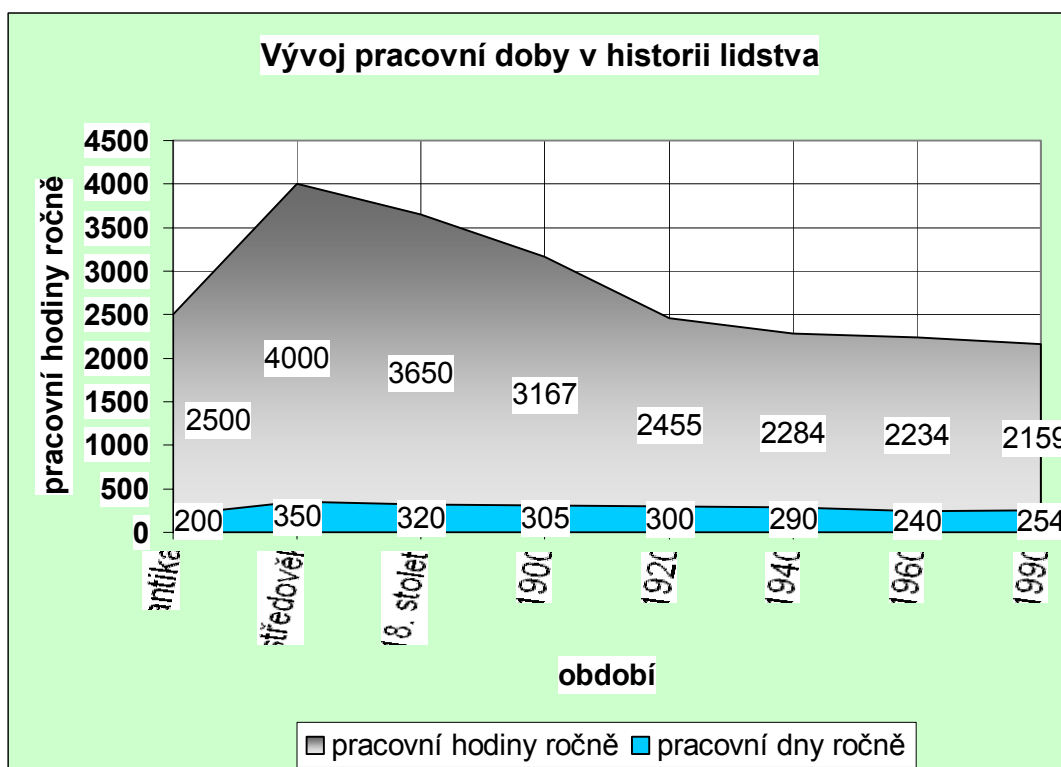
Na jednoduchém grafu se pokusme objasnit historii člověka. Vezmeme-li jako základ lidský život v časovém souhrnu jedné hodiny (250 000 let = 60 minut), můžeme pochopit časové prostory, v nichž lze rozpoznat různé projevy volného času.

Graf 1 Srovnání jednotlivých období historie člověka

Porovnání volného času a pracovní doby ukazuje Graf 2. V antice a ve 20. století pracovní doba disponovala přibližně 2 500 hodinami, což představuje časový prostor 120-175 svátečních dnů, v nichž byla práce většinou zastavena. Čistě kvantitativně se mohou délky pracovní doby předindustriálního období srovnávat s dnešními. Toto

srovnání však nedává žádnou představu o tehdy vládoucích životních poměrech a především též o společenském rozvržení práce a volného času (16:5).

Graf 2 Vývoj pracovní doby v jednotlivých etapách historie lidstva

Žijeme, abychom pracovali, nebo pracujeme, abychom žili? V našem sociokulturním prostředí závisí lidský život ve velké míře na práci, a to především na práci placené.

Až do 19. století nebyla rozšířena touha usilovat o výdělek nad určitou hranici. Před růstem příjmu dávali lidé přednost růstu volného času. Volný čas byl ještě regulován církevním kalendářem a podle něj připadala téměř třetina roku na církevní svátky. K zásadní změně dochází teprve koncem 19. století v souvislosti s objevením nových hodnot a potřeb. Základem pro tuto změnu byla Lutherova a Kalvínova reformace s explozí individualismu, úsilí o osobní výhody a soutěživosti. Protestantská pracovní etika vznikající v 16. - 17. století považovala tvrdou práci za základní povinnost a ctnost křesťana. Později byla etika práce sekularizována, ale v evropské a americké kultuře zůstala centrálním bodem většiny úvah o společnosti. Reprodukce jedince v tradičních společnostech je zaručena prostřednictvím tradičních práv a povinností. V tržní společnosti je jeho reprodukce závislá především na úspěšnosti člověka na trhu práce (10:164).

Oproti tomu, nebo z jiného úhlu pohledu také v souladu s tím, v současné době můžeme sledovat, že s určitým zpožděním a korekturami se začínají naplňovat prognózy ze šedesátých let 20. století. Podle nich by při předpokládané průměrné délce lidského života osmdesáti let (tedy 700 tisíc hodin) člověk věnoval 290 tisíc hodin (41%) biologickým potřebám, 370 tisíc (53%) péči o děti, cestě do práce a z práce a také volnému času, práci však pouze 40 tisíc hodin (6%). Rozsah práce by tak činil pouze 1050 hodin ročně, tedy průměrně 3 hodiny v každém dni roku. Přehled dosavadního a předpokládaného vývoje času života přináší H. W. Opaschowski v níže uvedené tabulce číslo 1 (4:26-27):

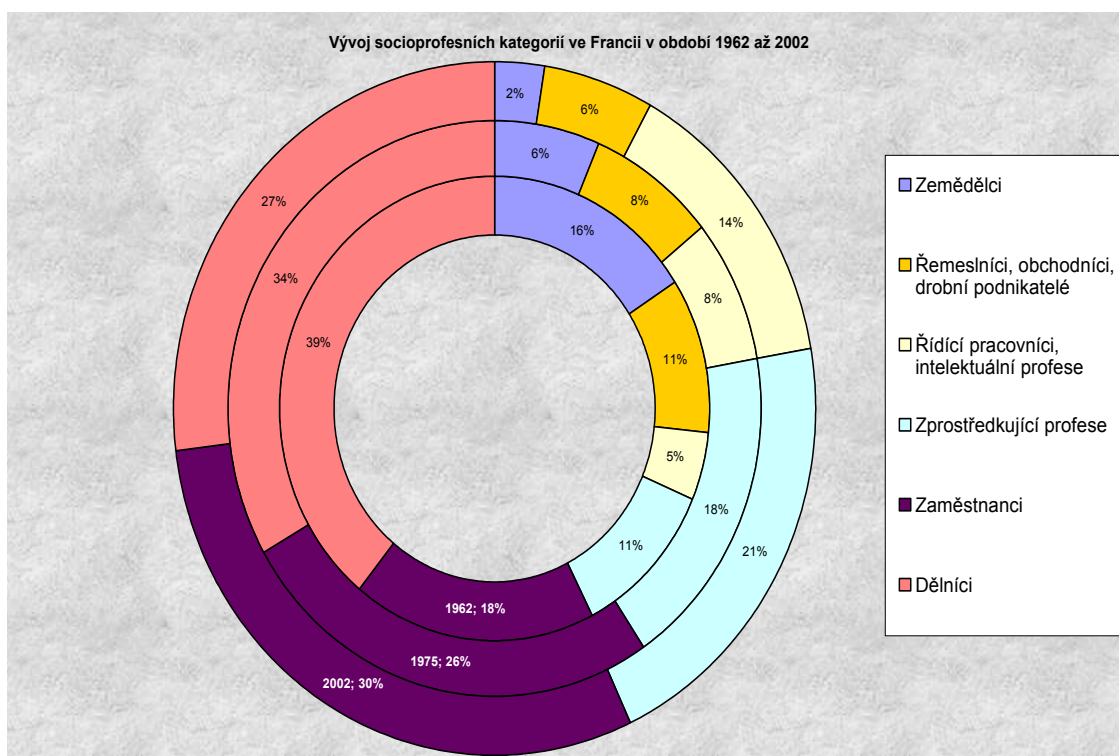
Celkový čas života	dříve (kolem roku 1800)	včera (osmdesátá léta 20. století)	dnes (devadesátá léta 20. století)	zítra (kolem roku 2010)	poměr mezi roky 1800 a 2010
Roků	50,2	69,6	76,5	78,8	1,57
= dní	16 333	25 417	27 917	28 750	1,57
= hodin	440 000	610 000	670 000	690 000	1,57
= %	100%	100%	100%	100%	-
Z toho čas v hodinách					
biologické potřeby	188 000	255 000	270 000	290 000	1,61
	41%	42%	40%	42%	1,02
práce, povolání	150 000	75 000	60 000	40 000	0,27
	34%	12%	9%	6%	0,18
čas k dispozici	110 000	280 000	340 000	360 000	3,27
	25%	46%	51%	52%	2,08

Tabulka 1 Dosavadní a předpokládaný vývoj času života

1.2.2 Volný čas v rámci jednotlivých sociálních skupin ve společnosti

Dalším důležitým faktorem je příslušnost konkrétního člověka k určité socio-ekonomické skupině. Volný čas je tedy odvozen od sociální role ve společnosti. Z hlediska profesní struktury došlo během posledních 50-ti let k výrazné změně socioprofesionálních kategorií, jak o tom vypovídá níže uvedený Graf 3 vývoje socioprofesionálních kategorií ve Francii v období let 1962 - 2002 (9:126).

Na vývoji socioprofesionální struktury ve Francii za uplynulého půlstoletí je na prvním pohledu nejnápadnější prudký úbytek rolníků, o něco méně výrazný pokles počtu drobných řemeslníků a obchodníků a také nezanedbatelný úbytek dělníků. Na druhé straně došlo k několikanásobnému nárůstu kategorie řídicích pracovníků a intelektuálních profesí, k velmi výraznému nárůstu v kategorii zprostředkujících profesí a také v kategorii zaměstnanců.

Graf 3 Vývoj socioprofesionálních kategorií ve Francii v období let 1962-2002

Rozdíl ve vnímání volného času bude rozdílný právě u jednotlivých sociálně-profesionálních skupin. Pro srovnání jsem použil opět vývoj ve Francii v letech 1962 - 2002 (vývoj v ČR jsem nepoužil z důvodu značných změn po transformaci politického systému v roce 1989. Navíc můžeme předpokládat, že obdobný vývoj můžeme očekávat i u nás). Přehledně je změna uvedena v níže uvedené tabulce:

	1962	1962	2002	2002	2002 /1962	Podíl žen (v %)	Podíl žen (v %)
	Počet (v tis.)	%	Počet (v tis.)	%	Relat. změna (v %)	1962	2002
Zemědělci	3045	15,9%	639	2,5%	-79	38,40%	32,40%
Řemeslníci, obchodníci, drobní podnikatelé	2084	10,9%	1473	5,7%	-29	35,30%	29,80%
Řídicí pracovníci, intelektuální profese	892	4,7%	3656	14,0%	310	16,30%	36,30%
Zprostředkující profese	2114	11,0%	5442	20,9%	157	33,90%	47,20%
Zaměstnanci	3535	18,5%	7831	30,1%	121	66,40%	75,70%
Dělníci	7488	39,1%	6999	26,9%	-6,5	19,60%	20,70%
CELKEM	19158	100,0%	26040	100,0%	35,9	34,40%	45,80%

Tabulka 2 Vývoj socioprofesionálních kategorií ve Francii v období 1962 až 2002

Z výše uvedeného vyplývá také zařazení jednotlivých skupin do určitých kategorií (9:127):

a) **Sociálně vyloučení** - zcela vespod společnosti dnes už nalézáme přibližně 20% francouzské populace, která žije víceméně trvale vně stabilního zaměstnání. Tito lidé se svými životními podmínkami představují novou sociální otázku. Jsou to oběti současné velké vlny dekonverze, která souvisí s proměnami ekonomiky v důsledku globalizace.

b) **Nižší vrstvy** - nad vrstvou sociálně vyloučených se stále drží masa zhruba 40% francouzské populace složená převážně z kategorií dělníků a zaměstnanců. Tito lidé mají dosud poměrně stabilní práci převážně rutinního charakteru. Zatím si ještě udržují kdysi přiznaná sociální práva. Jejich příjmy však již posledních dvacet let stagnují, jejich kupní síla již dlouho zažívá nulový růst a jejich vyhlídky jsou nevalné. Žijí v trvalé nejistotě, neboť patří k těm, kdo jsou nejvíce ohroženi nezaměstnaností. Ta část nižších vrstev, která patří do kategorie zaměstnanců, je silně feminizována. Jedná se o rychle rostoucí kategorii, což souvisí s nástupem žen do práce od počátku sedmdesátých let 20. století. Uvnitř této silně heterogenní kategorie představují typické profese řadové úřednice, sekretářky, prodavačky, zaměstnankyně pošt a podobně. Patří sem však také například nejméně kvalifikované síly v oblasti zdravotnictví, školství a sociálních služeb.

c) **Nižší střední vrstvy** - přibližně 25% francouzské populace lze řadit do nižších středních vrstev. Jejich jádro tvoří tzv. "zprostředkující profese". Patří sem držitelé technického vědění a středních organizačních pozic hlavně ve velkých organizacích a ve státní správě. Dále sem patří učitelé, středně kvalifikovaný zdravotnický personál a pracovníci sociálních služeb právě tak jako zaměstnanci na středních stupních administrativy, ať již v organizacích veřejných či soukromých. Patří sem také z výrobního sektoru mistři a technici.

d) **Vyšší střední vrstvy** - zhruba 15% Francouzů lze zařadit mezi vyšší střední vrstvy, tedy mezi ty, kdo nemají sice nijak závratné bohatství, jsou však schopni zajistit si vlastní aktivitou poměrně nezávislou existenci s velice slušnou životní úrovní. Tato vrstva se kryje s kategorií řídicích pracovníků a intelektuálních profesí. Patří sem například profesori a vědci, ale také informatici a inženýři především velkých firem orientovaných na export. Patří sem také příslušníci svobodných profesí od právníků až po umělce.

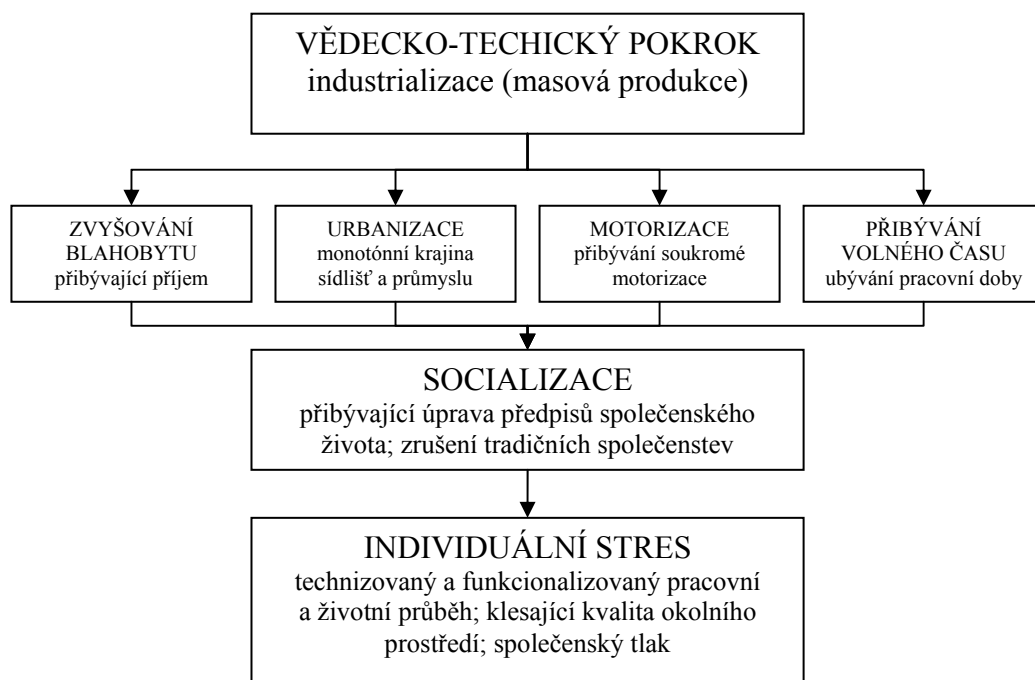
e) **Elita** - mocenská a hospodářská elita je ve Francii (tak jako jinde) tvořena několika desetinami procenta těch nejvýše postavených, kteří kontrolují nejen

velké majetky a toky financí, ale také oblast vědění a toky informací. Nejbohatší jednotlivci a celé firmy neplatí adekvátní část z výhod, které jim samotným přináší flexibilizace práce.

1.2.3 Průmyslově-společenský model života

Současné využití volného času determinuje mj. i průmyslově-společenský model života, který je charakterizován následujícími znaky:

- rostoucí volně použitelné příjmové částky (dosud u výše uvedených kategorií b-e) vs. chudnutí nejchudších a bohatnutí nejbohatších
- urbanizace a s ní přání uniknout nehostinným městským životním poměrům vs. vylidňování vesnic a práce ve velkých koncernech
- explozivní motorizace a s tím spojená neomezená soukromá pohyblivost individua (volnočasová pohyblivost mas se stala typickým dobovým jevem) a výstavba řady automobilek v ČR a na Slovensku vs. ropná krize a zvyšující se cena této základní suroviny
- radikální hédonismus (pojetí slasti jako nejvyšší hodnoty, dobra) a neomezený egoismus (zdůrazňování sebe sama) vs. globalizace ekonomiky i společnosti

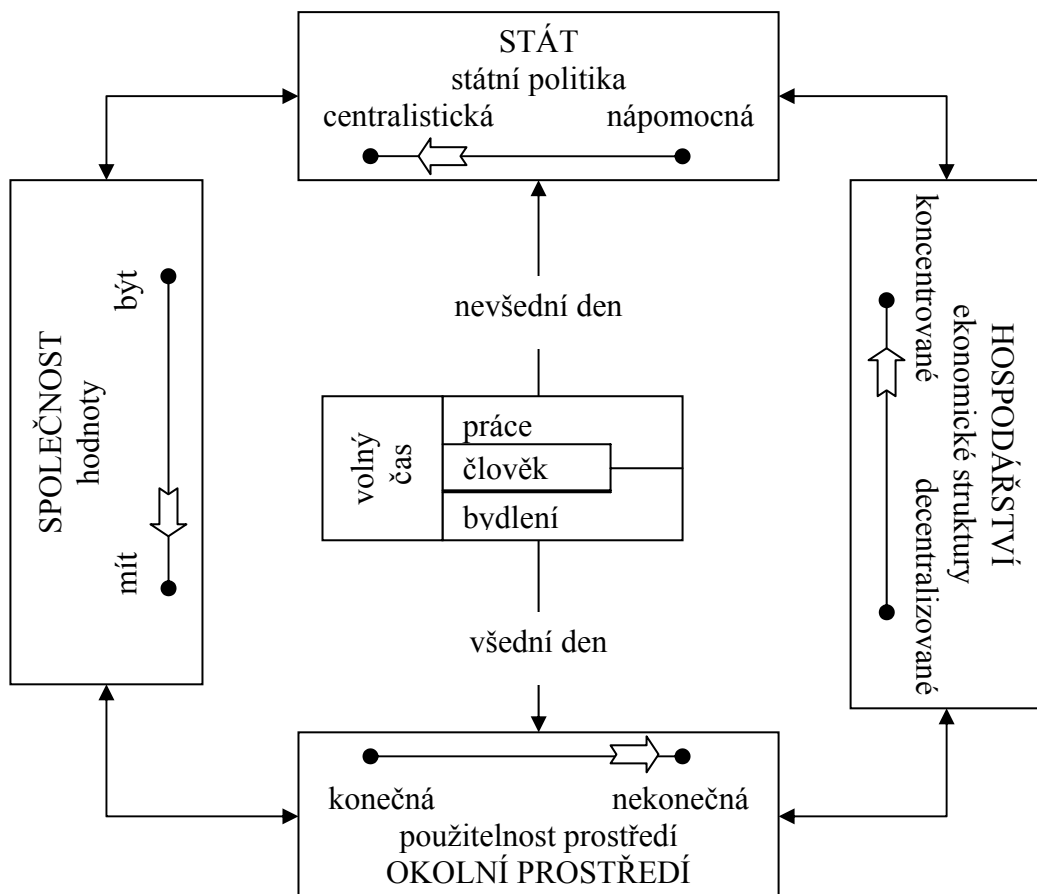
Obrázek 1 Průmyslově-společenský model života

1.2.4 Industriálně-společenský model života

V obrázku č. 2 je znázorněn reprodukční systém průmyslové společnosti dle Krippendorfa. Koloběh kyvadlového pohybu mezi všedním a svátečním dnem určuje životní způsob člověka a jeho tři oblasti života: práci, bydlení a volný čas. Struktura: práce – bydlení – volný čas je však uzavřena ve větším rámci. Mohou se v ní rozlišit čtyři velká silová pole, která jsou vzájemně svázána mnohotvárnou sítí střídavého účinku:

- 1) **sociokulturní** subsystém (společnosti se svými hodnotami)
- 2) **ekonomický** subsystém (hospodářství a jeho struktura)
- 3) **ekologický** subsystém (okolní svět a jeho prostředky)
- 4) **politický** subsystém (stát a jeho politika)

Ve svém souhrnu dílčí systémy do jisté míry představují obraz, v němž se odehrává život jedince.

Obrázek 2 Reprodukční systém průmyslové společnosti dle Krippendorfa

Schéma zobrazuje všeobecný směr evropského vývoje v posledních čtyřiceti letech:

- hodnoty „bytí“ jsou potlačeny hodnotami „mítí“ (majetek, vlastnictví, jmění, spotřeba, egoismus stojí před pospolitostí, tolerancí, střídmostí, porozuměním, skromností, poctivostí),
- hospodářství je charakterizováno zesíleným soustředným pohybem, vzrůstáním se velkopodniků a koncernů stále větší ekonomickou mocí na úkor o přežití bojujících samostatných malých a středních podniků (globalizace),
- okolní svět je pokládán a využíván jako by byly prostředky nevyčerpatelné a nekonečné (7:129),
- nárůst státní byrokracie v průmyslových zemích, rozsah úkolů a výdajů státu a ve svých tendencích i důsledcích centralizace ve státní politice. Stát je nucen připravovat stále nákladnější infrastrukturu, aby mohla ekonomika nadále růst a zajišťovat regulační mechanismy a naopak subvence pro ohrožená nebo slibně se rozvíjející odvětví (16:8).

K negativním důsledkům industrializace společnosti patří následující rysy:

- **ztráta smyslu práce a klesající odpovědnost v práci** – masová výroba a extrémní postavení práce se ještě posiluje novými technologickými postupy. Ty však redukuje obsah práce na stále menší a specializovanější dílčí úkony. U mnohých lidí přibývá netečnosti k vlastní práci. Dochází k odcizení a „odkvalifikování“ práce. Místo obsahu a smyslu práce nastupují peníze;
- **slábnoucí pracovní a tím i klesající životní spokojenost** – $\frac{3}{4}$ lidí, kteří jsou zcela a plně spokojeni se svou prací, jsou spokojeni i se svým životem. Někteří už dokonce nevidí v práci možnost seberealizace. Přes větší příjem a menší množství práce (naopak u některých profesí se délka pracovní doby neúměrně zvyšuje až na 60 hodin týdně) se u nich zmenšuje pocit spokojenosti;
- **strnulost časového pořádku a časového drilu** – buď přesný rozpis prací v přesně stanovených časových intervalech nebo „volná“ pracovní doba pod heslem – „chceš víc peněz, víc pracuj!“. Pro většinu lidí tak neexistuje možnost svobodného rozhodnutí;
- **volný čas jako zbývající doba práce** – člověk má sice více volného času, ale tento časový prostor je silně ovlivněn prací. Volný čas znamená vedlejší produkt výtěžné práce. Dle liberálních ekonomů je chápán jako samostatná část doby, společensky neproduktivní a tím nesmyslný a bezcenný, nemající vlastní

hodnotu. Např. Gost Esping-Andersen navrhuje neproduktivně strávený čas žen při hlídání dětí a při „bezpečné“ práci v domácnosti nahradit systémem vzájemně placených služeb mezi ženami. Dle dalších je úlohou volného času být služebníkem práce: regenerační prostor k tělesnému a duševnímu obnovení pracovní síly, jako období vzdělávání ve prospěch povolání a práce;

- **stres a dlouhá chvíle v práci a ve volném čase** – mnohé se pro člověka stalo nepochopitelné, nepředvídatelné, neovlivnitelné a nekontrolovatelné. Čas se pro člověka stává buď tělesně a duševně přetížený (stres) nebo nevytížený (distres);
- **nezaměstnanost** – u nezaměstnaných se objevují pocity zbytečnosti, ztráty hodnoty sebe sama. Následuje rezignace, depresivní stavy, nenávisť proti společnosti, ostatním lidem, extremismus, útek do světa závislostí, sekt, ...

1.3 Moderní význam pojmu „volný čas“

Volný čas je možno chápat jako opak nutné práce a povinností, dobu, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybrat, děláme ji dobrovolně a rádi, přináší nám pocit uspokojení a uvolnění. Pod pojem volný čas se běžně zahrnují odpočinek, rekreace, zábava, zájmové činnosti, dobrovolné vzdělávání, dobrovolná společensky prospěšná činnost i časové ztráty s těmito činnostmi spojené. Součástí volného času nejsou ani činnosti zabezpečující biologickou existenci člověka (jídlo, spánek, hygiena, zdravotní péče). Ale i z těchto činností si někdy lidé vytvoří svého koníčka, což je zřejmé např. ve vztahu k přípravě (i konzumaci) jídla (13:15).

V současné době se uvádějí dva hlavní směry v chápání pojmu volný čas:

- a) **negativní pojem volného času** – volný čas v tomto smyslu slova znamená zbývající dobu celkového denního průběhu, která zůstala po studijně nebo pracovně podmíněném čase, povinnostech v domácnosti a uspokojení základních biologických potřeb atd.;
- b) **pozitivní pojem volného času** – volný čas je charakterizován jako volně disponibilní časový prostor, v němž by volný čas mohl pro jedince znamenat svobodu. Je také dobou, v níž se může individuum nezávisle na jakýchkoli povinnostech výhradně svobodně realizovat a dělat k čemu jej nikdo nenutí a k čemu není také podvědomě nucen.

Je-li u negativního chápání volného času v popředí časové ohraničení vůči pracovní, respektive práci podobné době, pak se pozitivní definice pokouší obsahově popsat své funkce pro jedince nebo pro společnost. Zástupci pozitivního volnočasového pojetí se tím vědomě obracejí proti dominující roli výdělečné práce a vidí v rostoucím volném čase novou, částečně samostatnou životní oblast.

1.3.1 Funkce, chování a aktivity volného času

Z hlediska funkce se Havighurst domnívá, že volný čas musí:

- a) starat se o účast na sociálním životě,
- b) poskytovat možnosti k zajímavému prožití a tvůrčímu vyjádření osobnosti,
- c) dbát na pravidelné a rutinní utváření životní činnosti individua,
- d) být pramenem úcty k sobě samému i respektování ostatních.

Podle úvah Kaplana musí volný čas:

- a) umožňovat pocit nějak k něčemu patřit,
- b) rozvíjet pocit vlastní individuality,
- c) zprostředkovávat různé funkce jedince a uvést je v soulad,
- d) být společnosti a jedinci užitečný,
- e) neumožňovat negativní zážitky,
- f) podněcovat tvůrčí síly člověka.

Dle Hoffmana (1985) volnočasová politika znamená tu část politiky společnosti, orientovanou na lidskou základní potřebu úplné seberealizace a průběžného poskytování smyslu života. Úkolem společnosti je „... rozvíjet vnější rámce pro subjektivně uspokojivý život v nitru našeho sociálního životního vztahu ..., lidem v práci a ve volném čase ve všední den i o dovolené ... dát šanci, místo se dál zcizit, ale sám se najít“.

Podle Romess-Strackeho se dnes diferencují tři vedle sebe existující životní styly se zřetelem k práci a volnému času:

- 1) **Pracovně orientovaný životní postoj** – žije se, aby se pracovalo. Volný čas, chápáný jako čistě zbytková kategorie, především slouží fyzickému zotavení.

- 2) **Hédonistický životní styl** – skupina se vyznačuje trvale jasnou tendencí přesunu životních zájmů do sféry volného času, rodiny a soukromého života.
- 3) **Celistvý životní způsob** – třetí proud usiluje o novou jednotu všedního dne.

Dle německého výzkumníka Opaschowskiho z roku 1983 se měl na konci 20. století vyvinout vlastní „volnočasově kulturní životní styl“ s těmito atributy:

- **sám být aktivní a samostatný** – aktivní chování, vlastní iniciativa, dobrovolná angažovanost;
- **spontánnost a rozvoj sebe sama** – otevřenost, fantazie, tvořivost;
- **sociální styk a pospolitost** – rodina, přátelé, známí;
- **uvolnit se a cítit se dobře** – být zbaven požadavků, stresu, spěchu, možnost být nezatížený a zbavený starostí;
- **legrace a užívání života** – radost, zábava, rozptýlení.

Reálnost tohoto předpokladu nechávám na posouzení každého čtenáře (16:13-22).

1.3.2 Scénáře budoucích vývojů práce a volného času

V protikladu ke klasickým předpovědním metodám, které spíše spočívají na nepřetržitém vývoji, poskytují techniky scénáře možnost představit si rozmanitě myslitelné budoucí vývoje. Metoda scénáře se proto právě hodí v dobách rychle probíhající změny struktury společnosti. Jeden z možných scénářů budoucího vývoje je uveden v následujícím obrázku (16:22-25).

	TREND KE SPOLEČNOSTI VOLNÉHO ČASU	OBRAT KE SPOLEČNOSTI ŽIVOTA
Základní logika	LPĚNÍ NA STRUKTURÁCH SPOLEČNOSTI PRÁCE / HEDONISTICKÉ POJETÍ ŽIVOTA	STĚŽEJNÍ PŘEORIENTOVALNÍ VE SPOLEČENSKÉM ZACHOVÁNÍ HODNOT / CELISTVÉ POJETÍ ŽIVOTA
Hospodářství / práce	<ul style="list-style-type: none"> - růst formálního hospodářství bez přechodného zaměstnání - nevýznamná redukce pracovní doby - strnulá úprava pracovní doby - zvyšující se nezaměstnanost - slabý přírůstek příjmu - vysoká dělba práce a specializace / mizející pracovní a životní spokojenost 	<ul style="list-style-type: none"> - rozpínavost hospodářsky soběstačné oblasti - silná redukce pracovní doby (28-30 hodin) - dalekosáhlá časová nezávislost - nepatrná nezaměstnanost - stagnující až klesající příjem - celistvé pracovní formy / zvyšující se pracovní a životní spokojenost
Volný čas	<ul style="list-style-type: none"> - volný čas je v první řadě dobou spotřeby - volný čas platí jako privatizovaný životní prostor - expanzivní průmysl volného času 	<ul style="list-style-type: none"> - volný čas jako šance více osobitě určené době a činnosti - volný čas jako pole sociálního chování - vybudování neobchodní nabídky volného času
Obraz společnosti	ZAMĚSTNÁNÍ A BLAHOBYT NA JEDNÉ STRANĚ / NEZAMĚSTNANOST A CHUDOBA NA STRANĚ DRUHÉ	HODNĚ PRACUJE MÁLO / MÁLO PRACUJE HODNĚ

Obrázek 3 Scénáře možných budoucích vývojů práce a volného času

1.3.3 Vliv státních svátků na prožívání volného času

Dle Kellera dochází při trávení volného času občanů při státních svátcích k co největšímu vzdálení se od společnosti. Ve svátek z ní lidé prchají, místo aby posilovali její integritu prostřednictvím kolektivních obřadů. Veřejný prostor se v době svátků v protikladu k minulosti nezaplňuje, ale vylidňuje. V období svátků se v milionech

izolovaných rodinách a kroužků přátel odehrává tentýž ceremoniál sváteční pohody. Nikdo při něm nemyslí na společnost, ale snaží se naopak zapomenout na všechny povinnosti, které mu společnost ukládá, jakmile se bude muset znovu zapojit do nekonečně nudného procesu společenské reprodukce. Svátek se tak mění v individuální rekreaci, v odpočinek jedinců znavených prací pro společnost i životem v ní (8:65-85).

1.4 Dílčí závěry

Jsem velice rád, že kvalita prožívání životního času člověka se dostává do popředí zájmu. V procesu demokratizace a humanizace sociálních vztahů zákonitě narůstá význam mezilidských vztahů v mimopracovním čase. Volný čas již nepředstavuje jen prostor pro relaxaci a oddech, ale složitý dynamický systém širokého dosahu.

V sociálně-pedagogickém kontextu lze považovat za významné vytváření podmínek k určitým vhodným aktivitám ve volném čase a směřování lidí k nim. Naopak utlumování jiných aktivit může snižovat pravděpodobnost deviantního chování, jako je konzumace drog a kriminalita, a to zejména u dětí a mládeže. Jedná se především o rozvoj tvůrčích kulturních a sportovních aktivit přinášejících pozitivní prožitky a utlumení konzumních aktivit (10:164).

Způsob využití volného času je jedním z důležitých ukazatelů životního stylu. Co je to však životní styl? Jedna z definic pojmu zní: „Životní styl je souhrn životních forem, které jedinec aktivně prosazuje.“ Jedná se o hodnotovou orientaci člověka, která se projevuje v jeho chování i ve způsobu využívání a ovlivňování materiálních i sociálních životních podmínek. Všechny tyto skutečnosti lze posuzovat mimo jiné i z hlediska volného času a hospodaření s ním. Domnívám se, že v současné době se volný čas a zejména rodinný volný čas právem dostává stále na vyšší stupně našich hodnotových žebříčků.

Problémy spojené s využíváním volného času jsou v zásadě dvojí. Jednak spojené s celkovým nedostatkem volného času, jednak se schopnostmi umět jej využívat skutečně efektivně. Myslím si a je i průzkumy dokázáno, že v dospělosti převažují problémy prvního druhu. V současnosti, kdy se čím dál větší počet lidí pouští do podnikání nebo hledá další pracovní příležitosti, volného času příliš nezbyvá. Otázkou je, za jak dlouho dojdeme k poznání, které se již projevuje v některých nejvyspělejších zemích. Např. v USA spousta pracovníků začíná otevřeně přiznávat, že úspěch v zaměstnání a peníze jim nepřinesly šťastný život, ale chtějí mít rovněž čas na

rodinu, přátele a zábavu a to i za cenu poněkud menšího výdělku. „Symbolem statutu devadesátých let začíná být volný čas, ne peníze“ tvrdí J. P. Robinson, který řídí výzkum na toto téma na Marylandské univerzitě. 50% dotázaných by se bez lítosti vzdalo platu za jeden den v týdnu, kdyby měli ten den volno. Pouze 29% klade větší důraz na peníze a kariéru. Obdobný trend je možno sledovat i u Japonců. Ve vyspělých zemích se za deset let ztrojnásobil počet klubů zdraví (fit center), za posledních pět let stoupl prodej sportovních potřeb téměř o 70%.

Jsme také svědky toho, že dochází k jistému paradoxu, kdy se na jedné straně postupně zkracuje pracovní doba, ale na druhé straně čím dál více nemůžeme nic stihnout. Vysvětlení je možné vidět v tom, že si lidé zvykli klást sami na sebe nereálné požadavky! Za nezbytné považují daleko více věcí od fyzické zdatnosti a úspěchu v zaměstnání až po přemrštěné nároky na kulturu bydlení či mimoškolní činnost dětí. Připočteme-li k tomu stále nízkou úroveň našich služeb, zahrádkaření, chalupaření apod., máme obrázek uspěchaného způsobu života značné části naší společnosti.

Čím dál větší procento lidí má tendenci trávit volné chvíle v kruhu nejbližších, případně o samotě. Uniká se před uniformitou, před přemírou podnětů, které člověka dnes pronásledují na každém kroku. Tato snaha izolovat se, zavřít za sebou dveře ovšem velmi těsně koresponduje s narůstající lhostejností, apatií a zpětně se promítá negativně do mezilidských vztahů, jako je neochota, někdy až sobectví.

Nakonec ještě připomeňme, že jako celý životní způsob i aktivity volného času jsou determinovány společenskými podmínkami. Lidé často ve volném čase nedělají jen to, co by chtěli, ale především to, co mohou. Limitujícím faktorem jsou např. ekonomické poměry jednotlivce a rodiny, možnosti v dané lokalitě, nabídka různých zařízení (bazény, sauny apod.), sortimentu zboží k různým činnostem apod. (10:172).

2. Volný čas z pohledu různých vědních oborů

Na problematiku volného času je možné dívat se také z různých pohledů.

2.1 Ekonomické hledisko

Dle mého názoru je velmi důležité, kolik prostředků společnost investuje do zařízení pro volný čas, zda a jakým způsobem se alespoň část nákladů vrátí. Z volného času se stalo odvětví, které je využíváno jak pro výchovnou a vzdělávací činnost, tak komerčně. Průmysl volného času je v tržních ekonomikách samostatným a většinou dobře prosperujícím odvětvím, které však často rezignuje na vzdělávací cíle a kultivaci osobnosti.

Světová rada pro turistiku a cestování odhaduje, že celosvětové tržby spojené se službami cestovního ruchu v roce 1992 činily 3 biliony amerických dolarů. Činnosti ve volném čase živí zábavní průmysl, sportovní organizace, cestovní kanceláře, výrobce oblečení pro sport a volný čas, hotely aj. Odhaduje se, že obyvatelé vyspělých zemí na tyto činnosti vynaloží třetinu svých příjmů. Průmysl volného času je tak vůbec největším odvětvím světového hospodářství. Dle odhadů je v oblastech spojených s volným časem a zábavou v USA zaměstnáno asi 25 milionů lidí, tj. asi čtvrtina všech pracujících (podle zdrojů Akademie pro studium volného času).

Je zřejmé, že odpočínutý člověk podá lepší pracovní výkon, lépe zvládá mezilidské vztahy na pracovišti. Při zájmových činnostech mohou lidé získávat nové vědomosti, které lze uplatnit i v profesi nebo při rekvalifikaci.

Z hlediska dalších trendů v ekonomice nyní stojíme na pomyslné křižovatce – budeme dále součástí sociálního státu nebo zvítězí neoliberalismus s jeho flexibilizací práce s přenesením nejistoty ze zaměstnavatelů na zaměstnance, systémem neplnohodnotných kontraktů, placením za dosud bezplatné služby, čímž dle mého názoru může dojít k výraznému snížení volného času jak do kvality, tak do kvantity (člověk bude muset hledat práci, stěhovat se, apod. častěji než dosud). Srovnej s 9:137.

2.2 Sociologické a sociálně-psychologické hledisko

Toto hledisko můžeme vymezit větou: jak činnosti ve volném čase přispívají k utváření mezilidských vztahů, zda pomáhají tyto vztahy kultivovat. Významná je i možnost určité kompenzace vlivu některých problémových rodin a úrovně sociální

péče ve volném čase. Vytváření formálních i neformálních skupin je součástí socializace jedince.

Způsob využívání volného času u dětí je ovlivněn sociálním prostředím. Zvláště silný je vliv rodiny. Rodiče slouží svým dětem jako vzory, buď pozitivní, či negativní. Rodiny, které neplní dobře svoji výchovnou funkci, se velmi často vyznačují nezájmem o to, jak dítě tráví svůj volný čas. Školy, výchovná zařízení i další subjekty mají možnost tento nedostatek do určité míry kompenzovat kvalifikovaným pedagogickým vedením. Pokud se to nepodaří, je zvýšené nebezpečí, že se dítě dostane do vlivu nežádoucí skupiny vrstevníků, kde je jeho vývoj ohrožen. O agresivitě, vandalismu, brutalitě, nežádoucí sexualitě, alkoholu, nikotinu nebo jiných drogách už bylo napsáno mnoho varovných vět. Situace je komplikována skutečností, že v období dospívání, kdy narůstá význam vrstevnických skupin, postrádáme dostatek nabídky zařízení pro volný čas, která by byla dostupná a atraktivní i dětem ze slabšího sociálně podnětného prostředí.

Myslím si, že absence pozitivních sociálních vazeb, nedostatek citu, pocit, že se o mne nikdo nezajímá a nikdo o mne nestojí, opakované neúspěchy ve škole/práci, dlouhotrvající pocit nudy/přepracování – to jsou vlivy, které negativně formují jedince.

Z hlediska sociologického můžeme tedy konstatovat:

- u dětí s výraznějšími poruchami chování se jako příčiny objevují nejčastěji špatná úroveň rodinné výchovy a chudé využívání volného času,
- mezi vlivy, které se podílely na formování zájmů dětí, uvádějí děti nejčastěji své vrstevníky, dále rodiče, velmi zřídka učitele, téměř vůbec ne vychovatele.

2.2.1 Vliv hromadných sdělovacích prostředků na trávení volného času

Určitě nejen já se domnívám, že je jedním ze silně působících sociálních vlivů. Jejich působení je jistě v mnoha směrech pozitivní, nutno však brát v úvahu i mnohá nebezpečí plynoucí z nevhodných pořadů a z toho, že některé děti tráví u televize příliš mnoho času, vlastní aktivita je nahrazována pasivním sledováním akcí bez hlubšího prožitku.

Dle Kellera skýtá televize naprostou iluzi volby, kdy příjemce může svobodně vybírat mezi řadou programů nabízejících s malými obměnami tentýž obsah. Americký sociolog R. K. Merton hovoří o občanech, kteří mají díky televizi pocit spoluúčasti na dění ve všech klíčových oblastech planety. V iluzi, že jsou přímými účastníky

světového dění prosedí před televizory právě tolik času, kolik by jinak mohli věnovat úsilí o změnu běhu věcí v bezprostředním okolí. Podle Herberta Marcuseho je úloha televize v systému konzumu natolik klíčová, že pouhé její nefungování by mohlo ohrozit celý systém více než všechny krvavé politické revoluce. Politická manipulace v rámci vysoce centralizovaných útvarů je v dnešní době bez televize již prakticky nepředstavitelná.(7:83-84)

2.3 Politické hledisko

Státní zainteresovanost na volném čase dětí a mládeže (ale i dospělých, resp. zdravotně postižených) spočívá především:

- v zakládání a ovlivňování zařízení pro volný čas;
- v pomoci organizacím, sdružením a spolkům pracujícím ve volnočasové oblasti;
- ve vytváření podmínek pro uspokojování spontánních aktivit mimo organizovanou činnost;
- ve vytváření kladných postojů členů společnosti k aktivitám ve volném čase;
- v konstituování pedagogiky volného času a přípravy profesionálních i dobrovolných pedagogů pro tuto činnost.

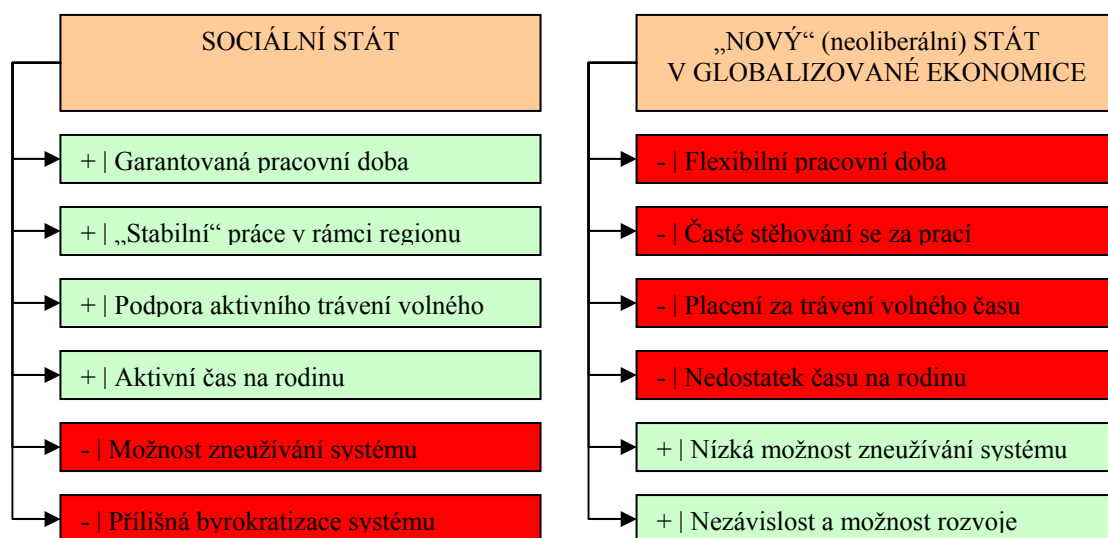
Dle mého názoru by nabídka aktivit pro volný čas v městech a obcích měla tvořit funkční systém bez preferování institucí, organizací či majetkoprávních vztahů. Na místní nabídce by se měli podílet všichni partneři na základě dohod a využívat státní a obecní zdroje, platby účastníků i sponzorské dary. Nabídka využívá místní zdroje majetkové, prostorové i personální. Ve většině případů zatím determinuje výše uvedené slůvko „by“, máme však i případy velmi dobré spolupráce těchto subjektů.

O problémech s volným časem rodičů v neoliberálních ekonomikách svědčí prohlášení australského klinického psychologa Steve Biddulpha z roku 1998, z něhož vyjímám (1:133):

- Není nic důležitějšího, než vychovat zdravé a šťastné děti.
- Nikdo nedokáže – a ani by neměl – vychovávat děti sám. Všichni k tomu potřebujeme pomoc ostatních lidí.
- Potřebujeme společnost, která bude přihlížet k potřebám rodičů. Na oplátku můžeme nabídnout zdravé a společnosti prospěšné občany.

- Svým dětem pomůžeme tím, že nebudeme mít přeplněný denní program – ani my, ani naše děti.
- Na pracovištích se musí na potřeby rodiny brát ohled a tato skutečnost musí mít oporu v legislativě. Otcové a matky musí mít možnost přizpůsobit svou pracovní aktivitu potřebám rodiny místo toho, aby volili: buď zaměstnání, nebo rodina.

Na níže uvedeném obrázku č. 4 jsem se pokusil ve stručnosti porovnat výhody a nevýhody sociálního státu versus nového státu v globalizované ekonomice z pohledu kvality a možnosti využití volného času.

Obrázek 4 Porovnání výhod/nevýhod sociálního státu a státu v globalizované ekonomice

2.4 Zdravotně-hygienický pohled

Sleduje především, jak lze podporovat zdravý tělesný i duševní vývoj člověka. Zdravotníky zajímá uspořádání režimu dne, respektování křivky výkonnosti jedince, hygiena prostředí i sociálních vztahů, hygiena duševního života. Správné využívání volného času se pozitivně projevuje ve zdravotním stavu člověka.

2.5 Pedagogické a psychologické hledisko

Bere v úvahu věkové i individuální zvláštnosti a jejich respektování ve volném čase. Zároveň je potřeba uvážit, zda, do jaké míry a jakým způsobem činnosti ve volném čase přispívají k uspokojování biologických i psychických potřeb člověka.

Pedagogické ovlivňování volného času by mělo podporovat aktivitu, poskytovat prostor pro spontaneitu, uspokojovat potřeby nových dojmů, seberealizace, sociálních

kontaktů, kladné citové odezvy, ale poskytovat i pocit bezpečí a jistoty. Činnosti ve volném čase konané na základě dobrovolné účasti a vhodným pedagogickým způsobem motivované a usměrňované poskytnutí příležitosti pro rozvoj všech stránek osobnosti, tělesných a duševních vlastností i sociálních vztahů. (13:17-19)

Volný čas dětí a mládeže a péče o něj má z pedagogického hlediska dva úkoly:

1. Bezprostřední naplňování volného času smysluplnými aktivitami rekreačními i výchovně vzdělávacími – tedy **výchova ve volném čase**.
2. **Výchovu k volnému času**, která jedince seznámí s množstvím zájmových aktivit, poskytne mu v nich základní orientaci a na základě vlastních zkušeností v různých oborech mu pomůže najít oblast zájmové činnosti, která mu poskytne možnost uspokojení a seberealizace.

O volném čase dětí se hovoří jako o rizikovém faktoru. Jeho množství relativně vzrůstá, avšak kvantita neznamená nárůst kvality. Zanedbávání pedagogického ovlivňování volného času by mělo nedozírné následky. Narůstající závislost mladé generace na drogách a hracích automatech jsou toho důkazem.

Podle Klagese představují hodnoty nebo hodnotová orientace vnitřní řídicí veličiny nebo vůdčí linie, které vedou lidské chování všude tam, kde nerozhodují biologické „pudy“ nebo „racionální užitečné úvahy“. Obrázek 5 ukazuje rozdílné skupiny hodnot; na jedné straně hodnoty povinnosti a přijetí, na druhé straně hodnoty rozvoje sebe sama, které se v dosavadních výzkumech osvědčily jako hlavní nositelé aktuální změny hodnot (16:19).

	POVINNOST A AKCEPTACE do 60. let	ROZVOJ SEBE SAMA od 70. let
Zřetel na společnost	<ul style="list-style-type: none"> - disciplína - poslušnost - výkon - pořádek - plnění povinností - věrnost - podřízenost - pracovitost - skromnost 	KRITIKA SPOLEČNOSTI: <ul style="list-style-type: none"> - emancipace - přímé jednání - rovnost - demokracie - participace - autonomie
Zřetel na individuální JÁ	<ul style="list-style-type: none"> - sebeovládání - přesnost - ochota přizpůsobení - poddajnost - zdrženlivost 	DOSAŽENÍ BLAŽENOSTI: <ul style="list-style-type: none"> - požitek - dobrodružství - napětí - změna - rozvoj INDIVIDUALISMUS: <ul style="list-style-type: none"> - kreativita - bezprostřednost - seberealizace - volnost - samostatnost

Obrázek 5 Přeměna hodnot a životní styl

2.6 Dílčí závěry

Problematika volného času prostupuje celou společnost a mnoho vědních disciplín. Velmi důležité je nalézt rovnováhu mezi ekonomickými a politickými zájmy. Před každým sociálním pedagogem pak stojí velká výzva ke kvalitnímu naplňování volného času svěřených jedinců či skupin. Touto cestou lze pak předcházet patologickým jevům jak z volného času vycházejícím, či ve volném čase uskutečněným.

Volný čas se stává také velmi významným ekonomickým faktorem, který zaměstnává značnou část populace a do kterého proudí obrovské sumy finančních prostředků. Vzhledem k předpokládanému dalšímu růstu volného času můžeme očekávat ještě větší zájem o (komerční) využití volného času co možná největší částí společnosti.

Jelikož jednotlivcům již nestačí prostor pro rozvoj svých individuálních zájmů a potřeb v zaměstnání, bude stále větší část hledat možnosti pro jejich rozvoj ve svém volném čase.

Velmi důležitým faktorem bude vývoj ve směřování společnosti – zda zůstanou, alespoň částečně, zachovány výhody sociálního státu a s ním možnost rozvíjet potřeby rodičů ke kvalitní výchově svých dětí, k rozvoji občanské společnosti (angažovanost v občanských, sportovních a zájmových sdruženích apod.), nebo bude převažovat tendence ke globalizované ekonomice, kterou problémy jednotlivců a rodin ve velké míře nezajímají a angažovanost ve výše uvedených složkách považuje za překážku k flexibilizaci pracovní síly a neekonomické využití volného času (zájem by se dal očekávat pouze v případě negativního vlivu na ekonomickou produkci jedince).

Důležitou otázkou také zůstává, jak dokáže společnost ovlivňovat (regulovat) využívání volného času formou médií. Nezastupitelnou úlohu v kvalitním naplňování volného času by zde určitě měla zastávat veřejnoprávní média. Také zapojení municipální sféry do této oblasti je velkou výzvou do budoucnosti, a to ať už formou přímé podpory dobrovolným organizacím zabývajících se vyplňování volného času občanů obcí a měst, tak také důrazem na mimoškolní práci pedagogů a ve městech podporou vlastních (obecních, městských) specializovaných pracovišť zabývajících se vyplněním volného času (domy dětí apod.). Již známou skutečnost, že investice do prevence sociálně-patologických jevů se mnohonásobně vyplatí, by měl mít na zřeteli každý odpovědný orgán, rozhodující o podpoře těchto organizací.

Není lehké v současnosti nalézt tu nejlepší cestu pro ovlivňování využití volného času, nutno však tuto cestu hledat a využít všech poznatků moderní vědy k jejímu nalezení.

3. Volný čas dětí a mládeže

Z hlediska dětí a mládeže nepatří do volného času vyučování a činnosti s ním související, sebeobsluha, základní péče o zevnějšek a osobní věci, povinnosti spojené s provozem rodiny, domácnosti, výchovného zařízení i další uložené vzdělávání a další časové ztráty.

Specifickou zvláštností volného času dětí a mládeže je to, že z výchovných důvodů je žádoucí jeho pedagogické ovlivňování. Děti ještě nemají dostatek zkušeností, nedovedou se orientovat ve všech oblastech zájmových činností. Míra ovlivňování volného času závisí na věku dětí, jejich mentální i sociální vyspělosti i na charakteru rodinné výchovy. Rovněž prostředí, ve kterém děti tráví volný čas je velmi různorodé.

Správné využívání volného času tedy předpokládá možnosti seberealizace jedince s různou intenzitou prožitku činností, kdy diferenciací v pestrosti prožívání volného času jsou značně ovlivňovány věkem, pohlavím, vzděláním, rodinným stavem, tělesnou a duševní kondicí, zaměstnáním jedince a tradicemi daného prostředí.

Volný čas jedinců a v úhrnu jedinců volný čas společnosti představuje duchovní bohatství společnosti a její významnou systémovou charakteristiku. Volný čas ve svém rozsahu a obsahu je systémově provázán s daným typem společnosti, kterému odpovídají určité hodnoty, instituce, vzorce chování a sociální mechanismy spojené s naplňováním volného času. Jestliže společnost zabezpečí kvalitní trávení volného času dětí a mládeže, urychlí tím rozvoj obecných i specifických schopností mladé generace a potlačí rozvoj negativních sociálních rysů. Ve sféře volného času se jednak rozhoduje o rozvoji talentu mladého jedince a naplnění jeho potřeb a zájmů, a na druhé straně se tlumí tendence k negativnímu sociálnímu zrání. I když primitivní ekonomický kalkul vidí volný čas dětí a mládeže jako zbytkovou a zbytnou oblast, hlubší ekonomický pohled, který počítá s efektivitou a produktivitou potenciálu mladé generace získaného volnočasovými aktivitami a s prostředky ušetřenými na následné kriminalitě a narkomanii mládeže, uznává ekonomický význam kvalitního trávení volného času mladé generace. (14:59)

3.1 Začátek je v rodině

Rodina jako primární sociální skupina je pro rozhodující většinu dětí a mladých lidí také prvotním prostředím volnočasového života a výchovy, zásadně se podílejícím na formování jejich osobnosti. Rodina vytváří hmotné podmínky a sociální ochranu; začíná s výchovou a vzděláváním; rozvíjí mezilidské vztahy a klade základy hodnotové orientace. Tradiční podoba rodiny přináší dnes svým příslušníkům v mnoha směrech příznivější podmínky než kdykoli předtím; zároveň však prochází významnými změnami (zejména individualizací a uvolňováním vztahů mezi jejími příslušníky), jejichž souhrn se někdy označuje jako krize rodiny. To vše působí také na volnočasový život jejich příslušníků.

Do života a výchovy dětí a mladých lidí v rodině vstupují svými vlivy také další prostředí; rodina ztratila nemalou část svého vlivu a přestala být privilegovaným prostorem socializace. Z blízkého i širšího společenského prostředí do ní pronikají četné podněty, které se stávají součástí života dětí a výchovného působení rodičů. Mnohé rodiny se však ku prospěchu věci nespokojují s pasivním přijímáním těchto podnětů, nýbrž je samy vyhledávají, tvořivě si je osvojují a obohacují jimi volnočasový život svých dětí. (4:56)

Vliv má rovněž realizace volného času uvnitř rodiny, podmíněná zejména způsobem jejího života, postoji a výchovnou praxí rodičů vzhledem k dětem nebo časovými a hmotnými předpoklady vytvářenými pro volnočasovou činnost. Přípravenost rodičů umožňuje, aby v tomto ohledu nepůsobili ani jako činitel direktivně rozhodující, ani neponechávali volný průběh živelnosti, nýbrž aby byli spíše inspirátorem, iniciátorem nebo spoluorganizátorem aktivit svých dětí a celé rodiny. Někdy však mezi touto možností a skutečností zeje mezera a nejsou vyrovnávány ani hendikepy dětí ze sociálně a výchovně slabších rodin. Přes všechny problémy však rodina zůstává východiskem, na němž v mnohém závisí bohatost současných zážitků dítěte a jeho připravenost na volnočasový život v dospělosti.

Současnou „průměrnou“ evropskou rodinu z konce 20. století nám mohou přiblížit výsledky *Family on Fertility Survey* z devíti evropských zemí, včetně ČR: (4:58)

	nejvyšší		nejnižší
Stát	Nizozemsko	ČR	Maďarsko
Průměrný věk matky	29	27,8	23,4
Stát	Francie	ČR	Litva
Průměrná plodnost	1,75	1,16	1,11
Stát	Francie	ČR	Polsko
Děti z nemanželských rodin	39%	19%	11%
Stát	Francie	Nizozemsko	ČR
Neúplné rodiny	>50%	Téměř 50%	29%

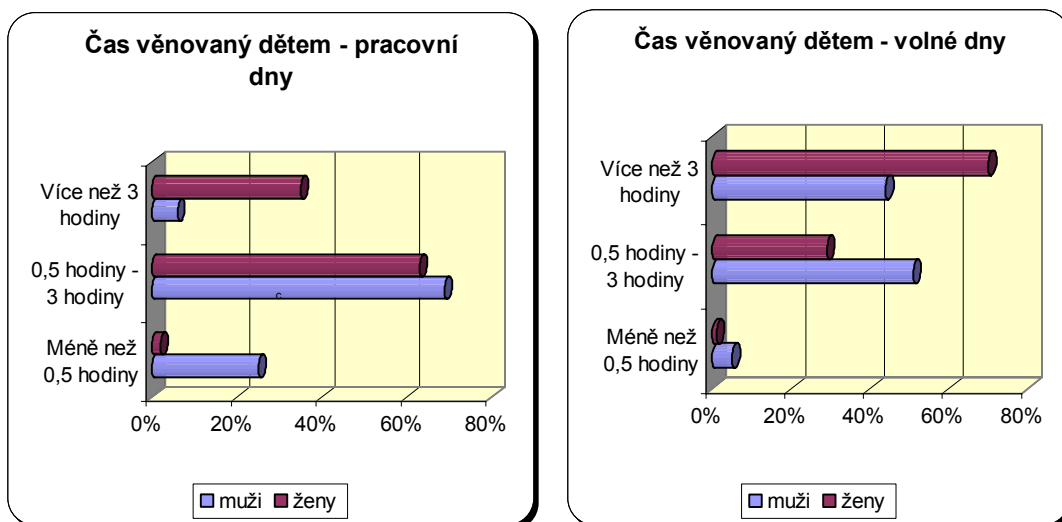
Tabulka 3 Srovnání některých ukazatelů o rodině v rámci EU

Rodina jako inspirátor, podporovatel i realizátor volnočasových aktivit může svoje děti učít k volnému času přistupovat tvůrčím způsobem a vytvářet postoje, které budou ochotny a schopny v budoucnosti uplatňovat i po založení vlastní rodiny. Toto působení se dle Hofbauera uskutečňuje:

- **nápodobou a reprodukcí** (modelováním, sociálním učením),
- **uskutečňováním individuálních i společných pravidel zájmových činností dětí v rodině** (sportovních, turistických, uměleckých, technických, přírodovědných, zábavných aj.),
- **citlivým sledováním a cílevědomým reagováním na potřeby, zájmy a nadání dětí.**

Společným východiskem při tom je (či měl by být) dostatek času věnovaný rodiči dětem, jejich poučený a aktivní přístup k tomu, aby se děti učily svůj volný čas využívat k rozvoji sebe i ve prospěch druhých. Takový přístup však není dnes zdaleka vlastní každé rodině, poměrně častý je naopak nezáměr o to, čím se její děti ve volném čase zabývají. Níže uvedené grafy nám ukáží výsledky výzkumu *IDM Praha* z roku 1995 o objemu času, v němž se rodiče věnují svým dětem:

Graf 4 Čas věnovaný dětem v pracovní a volné dny

Ideální by byl aktivní a poučený zájem rodičů o to, aby se jejich děti učily svůj volný čas využívat různorodě, smysluplně, na základě svého dobrovolného rozhodování citlivě podporovaného rodiči. Protikladem takového přístupu je snaha některých rodičů o volném čase svého dítěte rozhodovat direktivně nebo je v jeho průběhu nepřiměřeně zaměstnávat.

V současnosti se kromě skutečného nebo údajného nedostatku času některých rodičů, jejich nezájmu a neznalosti, nepochopení, nerespektování potřeb a zájmů dětí nebo nevyužívání existujících možností projevují také další negativní skutečnosti. Mezi ně patří toxikomanie a další závislosti, domácí šikana, fyzické a psychické násilí a týrání dítěte. (4:64)

3.2 Volnočasové aktivity mimo rodinu

3.2.1 Preventivní systém jako základ výchovy a jeho historie

Ačkoli se nám může zdát preventivní výchovný systém jako samozřejmost, není tomu tak a jeho historie sahá pouze do poloviny 19. století. Za jeho zakladatele můžeme považovat italského kněze Jana Boska. Tímto systémem založeným na prevenci odpovídal na formační požadavky spojené s konkrétním kulturním prostředím a potřebami Itálie 19. století, v době, kdy se na Apeninském poloostrově tvořil základ jednotného státu a národa a v průmyslovém Turíně dosahovala průmyslová revoluce svého prvního vrcholu. Pedagogika Dona Boska je oproti systému represivnímu postavena na předcházení zlému dobrotou a laskavostí, vztahem k Bohu, hrou,

vzděláváním a smysluplným využitím volného času. Preventivní systém nebyl v polovině 19. století ničím běžným, ale dnes se stal samozřejmým pedagogickým přístupem v celosvětovém měřítku (2:125-188).

3.2.2 Výchovné působení vychovatelů na volný čas dětí a mládeže

Výchovné působení jako záměrná a cílevědomá činnost vychovatelů předpokládá plánovitý přístup. Při stanovení týdenních a měsíčních programů výchovné práce musí vychovatel usilovat o rovnováhu a správný směr mezi jednotlivými druhy činností, přitom vychází ze záměrů školy/svých záměrů i denních potřeb dětí. V osobní přípravě na výchovné činnosti vychovatel promýšlí využití pedagogických prostředků vzhledem ke stanoveným cílům.

Myslím, že základní motivací pro dobrý vztah je nabídnout dětem možnost strávit určitý čas s vrstevníky, mluvit s nimi o tom, co se jim líbí, způsobem, jaký se jim líbí, objevovat a poznávat, jací vlastně jsou v uvolněné a přátelské atmosféře. Vztahy mezi vychovatelem a dítětem jsou spontánnější v méně početné skupině, kde se snadněji daří na podkladě přirozené zvědavosti u dětí realizovat touhu po poznávání nových věcí a lidí, která je završena přijetím života podle určitého hodnotového systému. Tento pečující vztah vyžaduje určitou profesionalitu a má řadu specifických vlastností, jako je ochota pravidelně a předvídatelným způsobem si pro mladého člověka nacházet čas.

Pro vytvoření kooperativní atmosféry a participativního přístupu je zapotřebí, aby se děti podílely na plánování, rozhodování, realizaci a hodnocení činností. Vychovatel by měl být schopen stanovit cíle činnosti podle potřeb dětí, jejich zájmů a každodenních problémů.

Vychovatel by měl rozvíjet schopnosti žáků oceňovat volný čas jako hodnotu, využívat ho smysluplně a racionálně pro svůj rozvoj, plánovat a vybírat vhodné činnosti. Vždyť volný čas se vztahuje k intelektuálním, estetickým, tvořivým a výrazovým činnostem; k participaci a diváctví, k rekreaci a relaxaci.

Výchovný vztah tvoří hranice, které určují, kdy je kontakt mezi vychovatelem a dítětem dostatečně funkční a přínosný. Překročením hranic se vychovatel vystavuje riziku, že vztah zaměří na realizaci svých potřeb na úkor potřeb dětí.

Vychovatel není vázán osnovami a klasifikací, což mu poskytuje velký prostor pro pedagogickou tvořivost, ale zároveň je tímto dána vysoká náročnost jeho práce. Podrobná znalost osobnosti dítěte umožňuje vychovateli adekvátně zvolit a prakticky

použit různých činností ve volném čase těchto dětí. Každé rozhodnutí související s výchovou musí brát v úvahu osobnost samotného dítěte.

I ty nejpečlivěji promyšlené cíle a nejlépe připravované programy mají význam pouze do té míry, do jaké ovlivní konkrétní žáky.

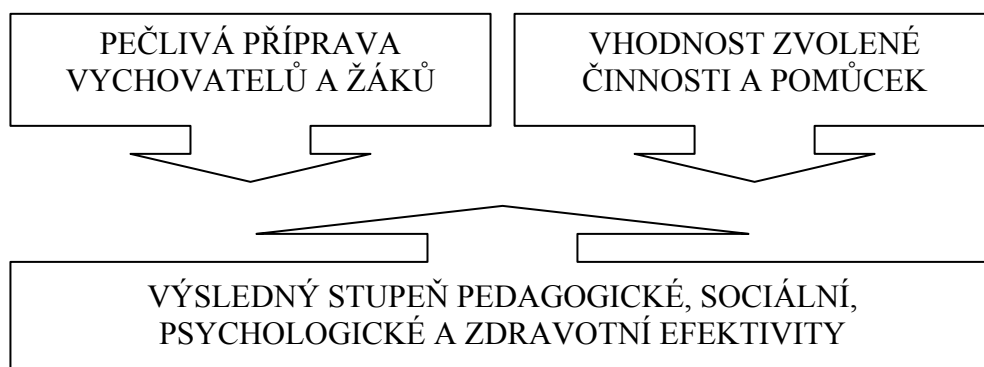
Jaké zásady se uplatňují?

- **Dobrovolnost a volitelnost účasti** na aktivitách volného času vychází ze zásadně svobodného rozhodování jednotlivce o účasti a výběru mezi různými alternativami; jsou předpokladem jeho motivované účasti.
- **Demokratismus** vyplývá z práva každého člověka na volný čas a na jeho smysluplné využívání. Koncem osmdesátých let 20. století tuto zásadu pro mladé příslušníky společnosti potvrdila Úmluva o právech dítěte, východisko pro účast každého a všech (včetně aktivit typu „výchova pro všechny“ nebo „sport pro všechny“).
- **Otevřenost** se týká jednak přístupnosti systému pro podněty vývoje společnosti a jejich jednotlivých prostředí, jednak pro potřeby, zájmy a přání účastníků. Jejich praktická účast na volnočasových aktivitách uvádí oba zřetel na společného jmenovatele a jejich působení sjednocuje.
- **Široké rozpětí působení vzhledem k osobnosti dítěte a mladého člověka** se rozprostírá od rozvoje individuálního zájmu (někdy velmi specializovaného) až po formování všestranné, celistvé osobnosti. Volnočasová aktivita není (a nemá být) pouhým „vyplněním“ času, nýbrž vážným úsilím o seberealizaci.
- **Výchova k demokratickému občanství** (laická výchova) doceňuje a v praxi uplatňuje výchovu člověka, občana se všemi jeho právy a povinnostmi. Mezi ně patří zvláště jeho aktivita při osvojování hodnot demokratického občanství (spoluúčasti, spoluodpovědnosti, tolerance, multikulturality) a jejich uplatňování v individuální a společenské praxi.
- **Působení v různých sociálních prostředích** se uplatňuje od rodiny a školy přes obec, region a stát až po dnešní globální rozměr. Účastníci aktivit do těchto prostředí pronikají, obohacují se jejich podněty a po počátečním seznámení s nimi je pomáhají podle svých předpokladů rozvíjet.

Společným, sjednocujícím zřetelem těchto zásad je **participace účastníka**. Umožňuje (ba předpokládá) činnosti se jako divák nejen účastnit, nýbrž se jako iniciátor a realizátor podílet na jejím průběhu a na zhodnocení jejího přínosu. Tento zřetel se plně týká všech účastníků: dětí, mladých lidí i dospělých působících mezi nimi. (4:52-53)

3.2.3 Optimální nabídka trávení volného času

Nabídku aktivit lze aktualizovat (zaměňovat, přidávat či ubírat jednotlivé činnosti) po zjištění efektivity v konkrétním zařízení. Nabídka odpovídajících a správně zařazených volnočasových aktivit předpokládá použití vhodných pomůcek – např. pomůcky pro zájmové aktivity, pomůcky společenského kontaktu, pomůcky pro používání smyslů, komunikační materiály a pomůcky, hudební, sportovní, pohybové, výtvarné materiály, pracovní pomůcky a relaxační prostředky.

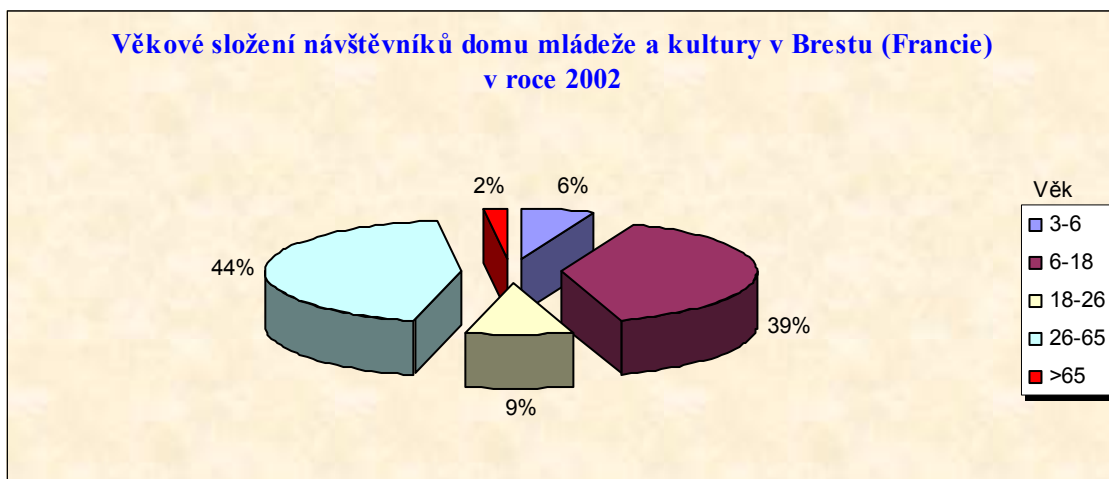
Obrázek 6 Účinnost vztahů ovlivňujících volný čas

Kromě vhodných aktivit aktuálně zařazených podle druhu volnočasových činností je důležité při soustavném působení na děti a mládež stanovit pravidelně opakující se aktivity (denně, týdně, měsíčně).

Kvalitní práce s volným časem dětí a mládeže předchází negativním jevům – šikaně, tlak vrstevnické skupiny k antisociálnímu jednání.

3.2.4 Pohled do Evropy – centra volného času

Zajímavý je pohled na současné složení účastníků a fungování zařízení domu mládeže a kultury v Brestu (Francie, 153 tisíc obyvatel) v roce 2002. Muži tvořili 37%, ženy 63% návštěvníků. Většina (tři čtvrtiny) jich byla přímo z města, ostatní z jeho okolí. Z rodin manažerů a inteligence jich pocházelo 22%, z rodin zaměstnanců 20% a z rodin veřejných nebo sociálních pracovníků 18%.

Graf 5 Věkové složení návštěvníků domu mládeže a kultury v Brestu v roce 2002

Koncem devadesátých let 20. století *ve Francii* existovalo 37 typů zařízení volného času, které umožnily rozšiřovat dosah a obohacovat obsah aktivit. Návštěvnost center volného času v roce 1998 dosáhla 4 milionů pravidelných návštěvníků (od roku 1989 tak vzrostla o čtvrtinu). Od poloviny sedmdesátých let odjížděla na letní prázdniny více než polovina mladých lidí, mezi nimi 65% dospívající mládeže ve věku 14-19 let; počátkem devadesátých let však jejich počet začal klesat.

Z obdobných hledisek koncipují svoji činnost i zařízení *severní Evropy*. Například středisko mládeže v Osterbro v Kodani působí mezi 12-25letou mládeží s cílem vychovávat ji k demokracii i odpovědnosti. Pozornost se věnuje rolovým hrám, multimediálním dílnám, internetové kavárně i kontaktům a dialogu s veřejnými pracovníky obce o dosavadním i příštím rozvoji této městské části nebo o politickém systému země. Středisko je během pracovního týdne otevřeno od 11 do 22 hodin.

V Polsku již v roce 1955 existovalo 113 a v roce 1992 146 paláců nebo domů kultury mládeže a počet účastníků jejich pravidelné zájmové činnosti vzrostl ze 70 na 263 tisíc (tedy skoro čtyřikrát).

Vývoj těchto zařízení volného času probíhal také *v bývalém Sovětském svazu*. Zde počet paláců a domů dětí a mládeže mezi roky 1956 a 1989 vzrostl více než čtyřikrát a dosáhl 5100, počet stanic mladých přírodovědců, techniků a turistů dosáhl 3500 (vzrostl skoro šestkrát). Působilo v nich celkem 135 tisíc pedagogů, tedy průměrně 16 na jedno zařízení.

Střediska volného času *na Slovensku* dlouho sdílela společný osud se zařízeními českými. V roce 1966 jich bylo 75, zatímco v roce 1989 již 130; v první polovině

devadesátých let se jejich počet v důsledku vnějších příčin sice snížil na 118, do roku 2001 se však opět přiblížil původnímu stavu. (4:83-85)

3.2.5 Volný čas dětí s mentálním postižením

Způsoby péče o žáky s mentálním postižením v jejich volném čase jsou různé. Uspořádání režimu dne s respektováním výkonnosti jedince v závislosti na jeho postižení a uplatnění pozitivních sociálních vztahů v příjemném prostředí se dá ovlivnit zdravotní stav člověka. Výchova lidí s mentálním postižením probíhá celý život, kdy je zapotřebí permanentně rozvíjet kognitivní procesy, stále opakovat a prohlubovat jejich znalosti i dovednosti a současně je vést ke stále komplexnějšímu poznávání osobní skutečnosti.

V komunikaci se žáky s mentálním postižením je nutno přizpůsobit kvantitu a kvalitu sdělovaných informací úrovni výkonnosti jednotlivce s různým rozsahem mentálního postižení, což umožňuje využívat co nejpestřejší formy práce a poskytuje dostatek příležitostí k individuálním kontaktům a prostor pro používání mimoslovních sdělení, které usnadní odhalovat skryté významy dětských sdělení. Mimoslovní způsob komunikace klade důraz zejména na citové aspekty vztahu mezi vychovatelem a dětmi nebo mládeží.

Optimální nabídka vhodných volnočasových aktivit pro žáky s mentálním postižením správně zařazena v režimu dne a respektující křivku výkonnosti by měla obsahovat výchovné a vzdělávací plány činností odpočinkových, rekreačních, zájmových, sebeobslužných a veřejně-prospěšných, které jsou vhodné na procvičování a zlepšování psychických a fyzických schopností a dovedností (3:58-63).

3.3 Dílčí závěry

Myslím si, že nejvýhodnější je organizovat volný čas individuálně nebo individuálnost co nejvíce respektovat. Důležité je snažit se o široké zájmy a záliby a nevázat jejich realizaci absolutně na zaměstnání. Aktivity ve volném čase, pro něž lze předpokládat schopnosti, by měly být doprovázeny pozitivním emočním laděním a měly by vést k subjektivnímu prožitku úspěchu. Činnosti volného času při veškeré spontaneitě a svobodě by neměly být nahodilým chaosem bez jakéhokoli řízení.

Dle mého názoru žádoucím, dosud zdaleka nedosaženým cílem je poučení, aktivní zájem každé rodiny o to, aby její děti mohly svůj volný čas prožívat bohatě a smysluplně, na základě svého dobrovolného rozhodnutí a současně za citlivého vedení

ze strany rodičů, případně dalších příslušníků rodiny. Důležitou otázkou zůstává, jaký model rodiny na malém evropském kontinentě převládne, neboť dle uvedeného přehledu jsou v současnosti značné extrémy v porovnání základních kritérií.

Volnočasové aktivity mimo rodinu dávají vychovatelům a pedagogickým pracovníkům velký prostor pro hledání nejvhodnějších forem trávení volného času. Důležitou skutečností je, aby vychovatel dával dětem a mládeži volný prostor pro seberealizaci a aby nedocházelo k tomu, že bude prosazovat spíše své vlastní zájmy a postupy na úkor dětí.

Důležitým mezníkem pro formování využití volného času byla od devadesátých let Úmluva o právech dítěte, ze které vyplývají v současnosti uplatňované trendy dobrovolnosti, výchovy k demokratismu a otevřenosti.

Dle uvedených příkladů z Evropy je znatelný posun západoevropských zařízení volného času k práci nejen s dětmi, ale i s dospívající mládeží, dospělým a dokonce i seniory (a právě zaměření na kvalitní využití volného času dospělých je jednou z před námi stojících výzev – o její potřebnosti i zájmu o ni svědčí např. třicetiletá historie Prázdninové školy Lipnice aj.). Historický vývoj posledních padesáti let ukazuje, že politici jsou si vědomi důležitosti naplňování (v totalitních státech ovlivňování) volného času především dětí a mládeže, neboť zařízení pro trávení volného času zaznamenala dramatický kvantitativní nárůst.

Důležitý je i poznatek, že volný čas specificky, ale plnohodnotně prožívají také duševně, či tělesně postižení spoluobčané.

4. Výzkumy trávení volného času

4.1 Výzkumy jako důležité kvalitativní i kvantitativní měřítko

Výzkumu volného času se věnuje řada významných autorů, např. Petr Sak a Karolína Saková. V současnosti asi nejkomplexněji mapují, mj. i za pomoci evropských projektů, nejen využívání volného času dětí a mládeže, ale také postavení české mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace. Ve své práci navazují na některé průzkumy z druhé poloviny minulého století, takže můžeme vidět i vývoj zkoumaných oborů v relativně dlouhé časové řadě. Kromě výše uvedených se výzkumem trávení volného času zabývají sociologové např. Jana Duffková, F. Charvát a další. Doplnkově se také výzkumům věnuje mezinárodní projekt v oblasti měření výsledků ve vzdělávání TIMSS.

Nutno konstatovat, že některá témata mají tak vysokou dynamiku, že s odstupem pouhých několika let je situace podstatně odlišná. Především se jedná o nové informační a komunikační technologie. To klade na práci sociálního pedagoga velké nároky na sledování jednotlivých trendů v této oblasti. Musí na tyto skutečnosti umět reagovat a předvídat možné výchovné či patologické problémy. (14:5)

V této části bakalářské práce se budu věnovat sekundární analýze již uskutečněných šetření v oblasti volného času.

Mou snahou bude ukázat vývoj trávení volného času v různých výzkumech ve více jak třicetiletém období, a to od začátku sedmdesátých let minulého století až do současnosti. Jelikož však neexistuje žádný kontinuální výzkum, jedná se o výzkumy samostatné, které se v některých bodech protínají, v některých nikoli.

Všechny uvedené průzkumy byly provedeny formou dotazníků nebo standardizovaného rozhovoru.

4.2 Výzkumná metoda dotazníku

Cílem diagnostické metody dotazníku je relativně rychle zjistit většinou na větší skupině osob odpovědi na určité otázky. Jediná možná forma je písemná odpověď (resp. elektronická). V praxi existují speciálně konstruované a standardizované psychologické dotazníky s cílem diagnostikovat osobnost. Většinou se však používají dotazníky vlastní konstrukce (nestandardizované), kterými je možné zjišťovat např. názory a postoje

jednotlivců i skupin, zájmy, hodnoty, životní styl, způsoby chování v různých situacích apod.

Výhodou dotazníků je zjištění názorů velkého počtu respondentů, nízká finanční a časová náročnost, respondent má čas na promyšlené odpovědi. Nevýhodou dotazníku je jeho subjektivita, tzn. respondent může záměrně či neúmyslně zkreslovat skutečnost.

Obecně v dotazníku můžeme nalézt několik druhů otázek:

- **uzavřené:** odpovědi jsou předem formulovány, respondent vybírá odpovědi nejbližší svému názoru,
- **otevřené:** možnost volné formulace odpovědi,
- **kontrolní:** slouží k ověřování pravdivosti odpovědí,
- **projekční:** respondent hodnotí jednání, názory, postoje.

4.3 Výzkumná metoda standardizovaného rozhovoru

Umožňuje osobní kontakt s dotazovaným. Rozdělujeme jej na:

- **standardizované:** základem jsou pevně stanovené otázky, které mají jasně dané pořadí,
- **nestandardizovaný:** nemá stanovenou přesnou formulaci otázek ani jejich závazné pořadí,
- **částečně standardizovaný:** je kombinací výše uvedených způsobů, velmi náročný na zpracování.

Dále ji můžeme rozdělit dle způsobů zaznamenávání na:

- **zjevný:** je před respondentem zaznamenáván, proto je věrohodný,
- **tajný:** není před respondentem zaznamenáván, tazatel si však nemůže vše zapamatovat, pokud rozhovor tajně nenahrává.

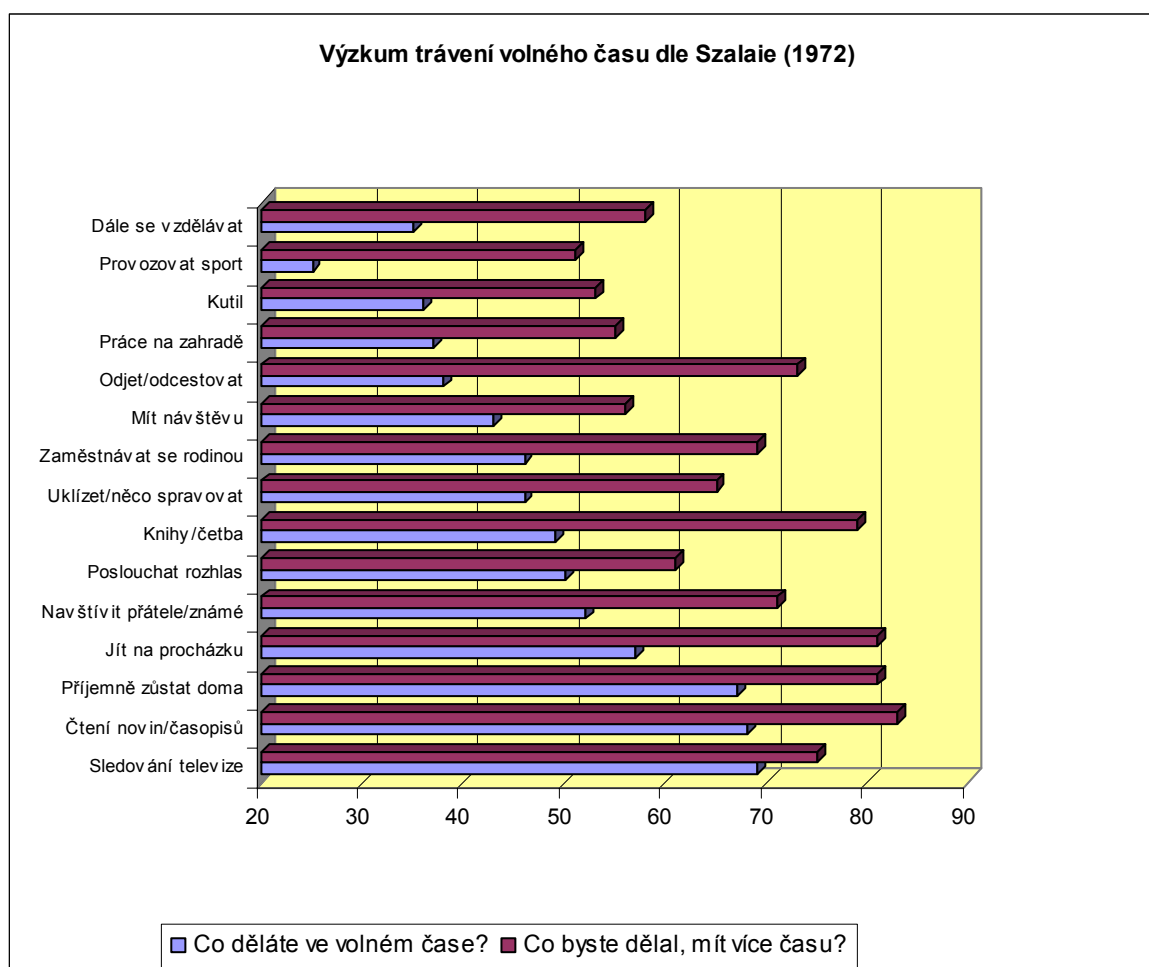
Poslední členění můžeme vidět ve formě vystupování tazatele:

- **měkký:** tazatel navozuje osobní sympatie, vyjadřuje svůj názor, souhlas nebo nesouhlas,
- **neutrální:** tazatel nehodnotí, nevyjadřuje své názory,
- **tvrdý:** tazatel se chová autoritativně, vyslovuje nedůvěru, pochyby o odpovědích.

4.4 Jednotlivé výzkumy

4.4.1 Výzkum trávení volného času dle Szalaie (1972)

Níže uvedená studie dle Szalaie z počátku sedmdesátých let analyzuje podíl 99 činností v průběhu dne ve dvanácti různých zemích. Respondenti mohli označit více položek. Výzkum je zajímavý mj. v tom, že nám ukazuje reálné trávení volného času versus nenaplněné touhy respondentů a s tím související možnosti budoucího vývoje trávení volného času ve spojení se společenskou hodnotovou změnou (16:16).

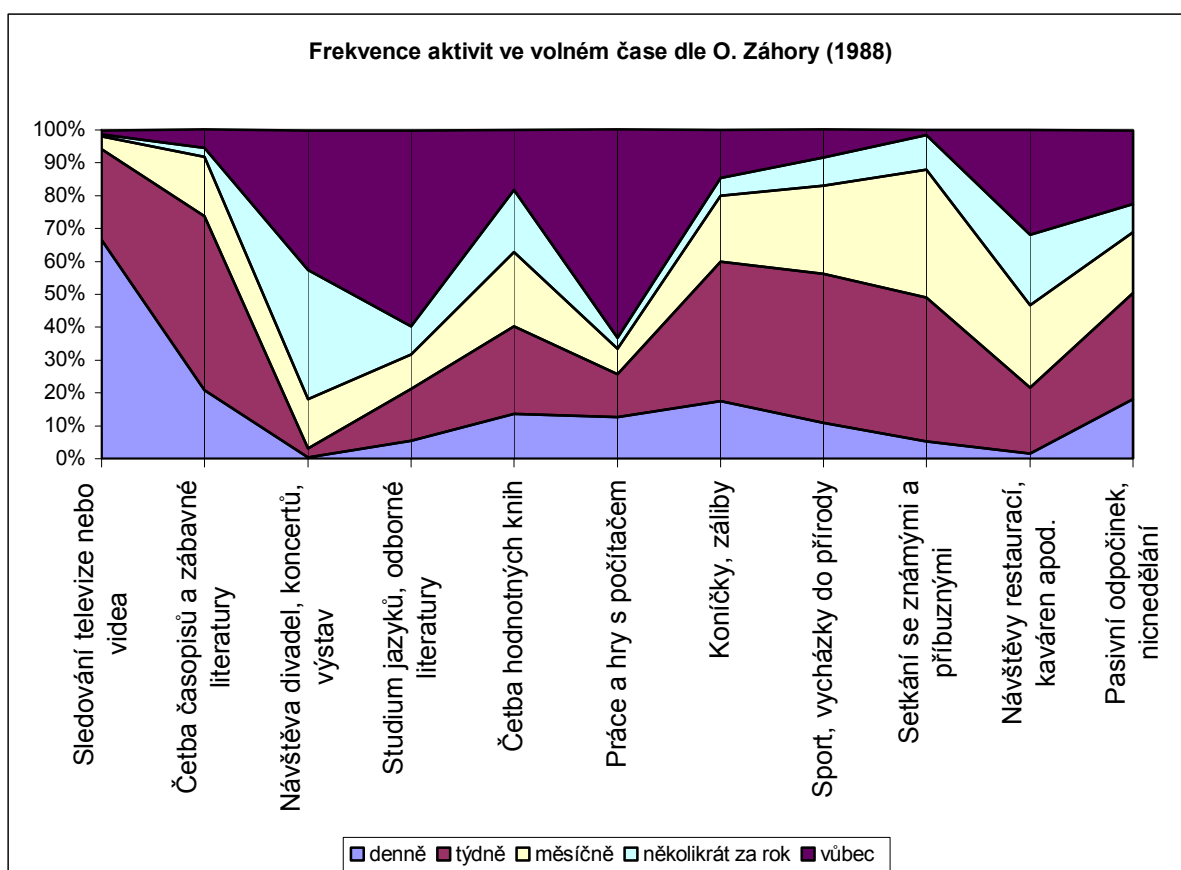
Graf 6 Výzkum trávení volného času dle Szalaie (1972)

Z výše uvedeného můžeme pozorovat značnou touhu, po v sedmdesátých letech ještě nenaplněné, potřebě cestovat, dále již v tomto období znatelný rozdíl v potřebě věnovat svůj volný čas rodině, nedostatek času na četbu, touhu po více kontaktech se známými a přáteli, trávit příjemně (a sám nebo s blízkými) čas na procházkách – souhrnně po aktivních či seberozvíjejících činnostech. Naopak je vidět, že na televizi si udělalo čas nejvíce respondentů s nejnižším rozdílem nenaplněnosti.

4.4.2 Výzkum trávení volného času dle O. Záhory (1988)

Výzkum O. Záhory z konce osmdesátých let nám ukazuje frekvence trávení volného času ve vybraných činnostech. Velmi zajímavý se nám může jevit hlavně z důvodu jeho provedení těsně před změnou společenského systému v ČR.

Trávení volného času dle O. Záhory (1988) (18:87)

Graf 7 Frekvence aktivit ve volném čase dle O. Záhory (1988)

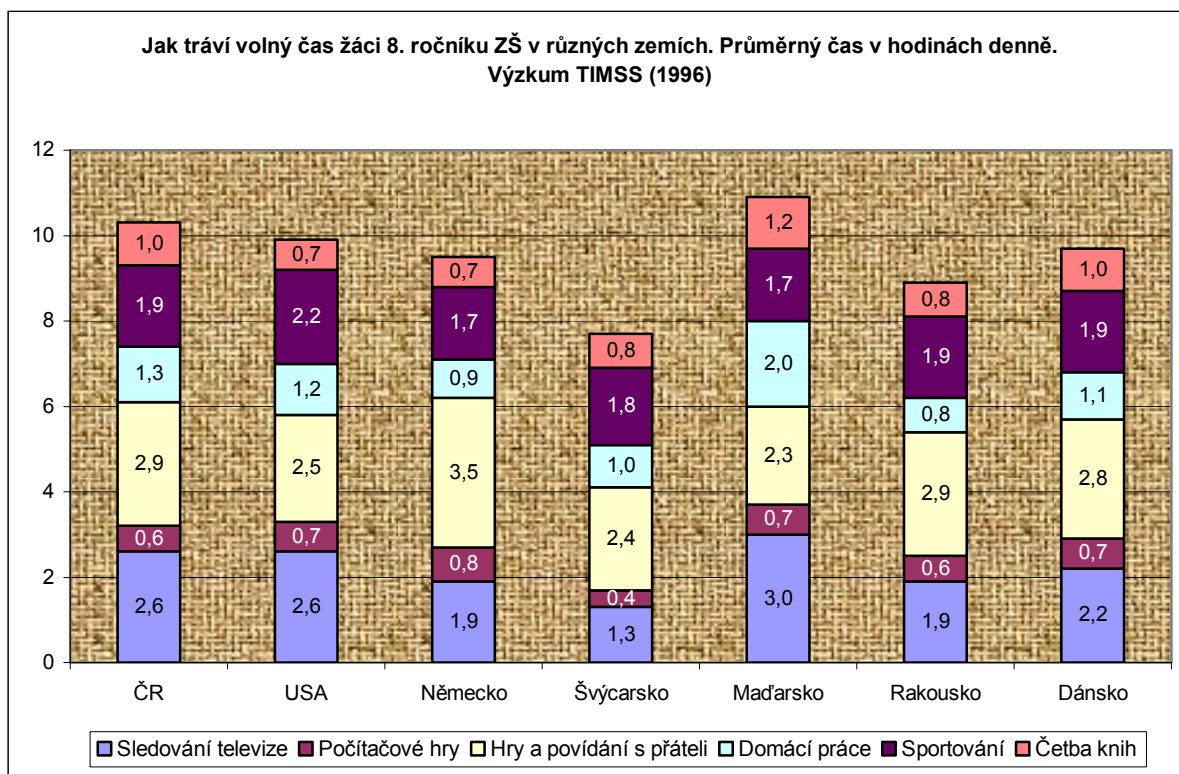
Z výše uvedeného grafu můžeme vidět potvrzení pozice televize, naopak více jak třetina dotazovaných nenavštěvuje divadla, koncerty nebo výstavy. Práce s počítačem je teprve rozvíjející se činnost volnočasových aktivit. Docela velké procento dotazovaných tráví svůj volný čas pasivním odpočinkem, resp. nicneděláním.

Ve výše uvedeném výčtu činností mi chybí pouze poslech rádia, hudby či vlastní hra na hudební nástroj nebo zpěv.

Pokud budu zpracovávat stejné téma i v diplomové práci, chtěl bych provést srovnávací výzkum formou dotazníku po téměř dvaceti letech. Myslím, že takovéto srovnání nám může poskytnou řadu cenných informací.

4.4.3 Výzkum trávení volného času dle TIMSS (1996)

Další výzkum k polovině devadesátých let nám ukazuje jak tráví volný čas žáci 8. ročníku ZŠ v různých evropských zemích? Průměrný čas v hodinách denně věnovaný různým aktivitám. Ze zprávy Strakové, Tomáška a Palečkové o výzkumu TIMSS (1996) (13:16).

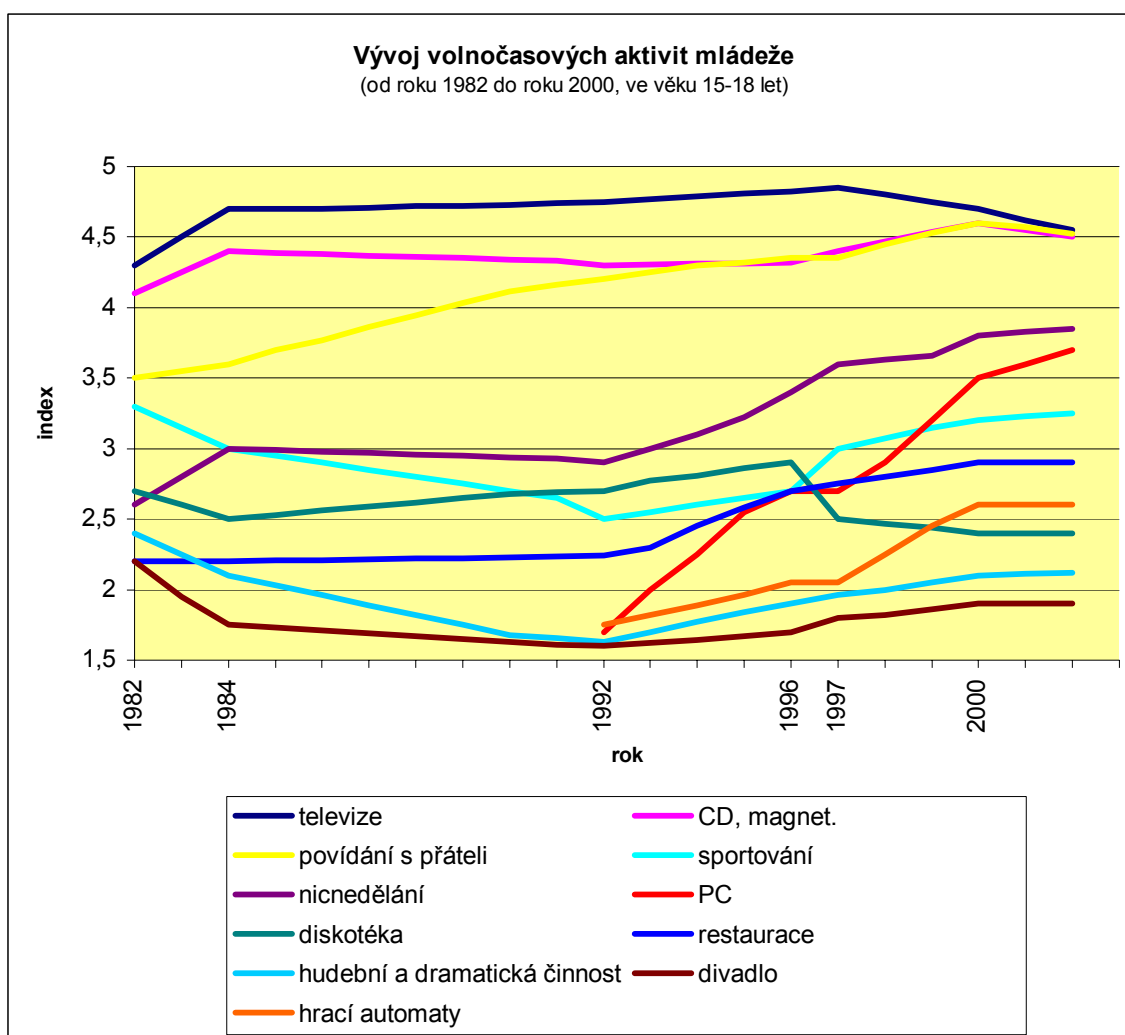

Graf 8 Jak tráví volný čas žáci 8. ročníku ZŠ v různých zemích. Výzkum TIMSS (1996)

Možná překvapivě na tom Česká republika není ve srovnání s dalšími „vyspělými“ zeměmi špatně. Naše děti (a nejenom ony) mají stále dostatek volného času (více jak 10 hodin). Dost velkou část však stráví sledováním televize (po Maďarsku, a společně s USA, nejvíce). V hraní počítačových her je situace víceméně ve všech zemích obdobná. Prostor na hru a povídání s přáteli mají naše děti druhý největší po dětech z Německa. Domácím pracím vévodí maďarské děti, naše se již přibližují průměru ostatních zemí. Relativně dobrá je situace ve sportování našich dětí, i když pro mne docela překvapivě zaostáváme za lídry v této kategorii – dětmi americkými. V četbě knih jsou naši školáci také mírně nadprůměrní.

4.4.4 Výzkum trávení volného času dle P. Saka a K. Sakové (1982-2002)

Poslední uveřejněný výzkum výzkumné časové řady umožňuje sledovat vývojové trendy v trávení volného času mládeže. Následující graf ukazuje vývoj v průběhu jedné generace od roku 1982 do roku 2002.

Graf 9 Vývoj volnočasových aktivit mládeže (od roku 1982 do roku 2002, věková skupina 15–18 let)

Výše uvedený graf obsahuje indexy volnočasových aktivit. Tento index představuje aritmetický průměr. Index se pohybuje v rozmezí 1-5. Data nám podávají základní výpověď o obsahu a struktuře volného času mladé generace.

Koncem devadesátých let dochází k vyhraňování trávení volného času. U řady aktivit se zvyšuje jejich frekvence. Toto vyhraňování činností ve volném čase je výrazem určitého obratu ve vývoji společnosti. Ve společnosti probíhá řada diferenačních procesů, které ve svém celkovém působení vedou od nivelizované

a homogenní společnosti osmdesátých let ke společnosti diverzifikované především majetkově, ale i sociokulturně. Důsledkem je jakési „rozlomení“ mladé generace. Mezi jejími částmi vzniká propast, kterou odráží i kvalita trávení volného času. Proto v posledních letech vzrůstá frekvence aktivit, které mají vysokou sociokulturní hodnotu, ale na druhou stranu i aktivit nízké hodnoty. Oba tyto trendy se víceméně týkají jiných částí mladé generace.

K pozitivním změnám patří růst času věnovaného studiu, častější jsou návštěvy divadla či výstav a galerií. Mládež se také věnuje více uměleckým aktivitám, jako jsou hudebně dramatické a výtvarné činnosti. K největšímu nárůstu došlo u využívání osobního počítače mládeží. Práce s počítačem je aktivita, jejíž nárůst nejvýrazněji charakterizuje změny v trávení volného času mládeže.

Narůstají také frekvence spíše negativních aktivit, jako jsou nicnedělání, návštěva restaurací a využívání hracích automatů. K jejich negativní sociální charakteristice nás vede analýza jejich vlivu na sociálně deviantní vývoj. Právě trávení volného času s pomocí těchto aktivit silně koreluje se sociálně negativním vývojem. (14:69-70)

4.5 Dílčí závěry

Ve výše uvedených výzkumech jsem se snažil ukázat proměnu trávení volného času od konce doby, jemuž předcházelo dlouhé období kontinuity a lineárního vývoje, ve kterém lidé nepocítovali tlak nadcházejících změn po dobu současnou, charakterizovanou určitou turbulentností změn, globalizací, informatizací, evropskou integrací, a to nejen v oblasti technologické, ekonomické a ekologické, ale také kulturní a spirituální. Pomalu se do vedení společnosti dere mladá generace, která bude rozhodovat o zúročení vkladu předchozích generací v nových evropských a globálních podmínkách. Právě tato mladá generace více jak ty předchozí prochází křižovatkami. Volí mezi drogami a normálním životem, volí způsob využití nových informačních technologií, případně odchází do virtuálního kyberprostoru, rozhoduje se mezi hédonismem a rodičovstvím, mezi autentickým a konzumním životem masové společnosti.

Především však za všechny předchozí generace před ní stojí možnost nově se utvářející evropanství obohatit o hodnoty jedinečně české a rozvíjet je v širších možnostech evropské kultury a společnosti. To je hlavní křižovatka, před kterou současná generace mládeže stojí. Jaká mládež byla a jaká mládež před touto křižovatkou je a co si o této křižovatce mladí lidé myslí, to jsou otázky, na které se částečně a stručně pokusila odpovědět tato část mé bakalářské práce uvedením některých výzkumů.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se snažil srozumitelně popsat fenomén volného času v jeho širokém historickém, ekonomickém, sociálním, sociologickém, politickém, zdravotním, hygienickém, pedagogickém a psychologickém hledisku.

Dospěl jsem k závěru, že problematika volného času je v současném období na určitém pomezí. Bude volný čas narůstat a zkvalitňovat se, nebo ho bude ubývat a spíše se komercializovat? Pravděpodobně bude docházet k průběžnému převažování jednoho či druhého směru dle vývoje ekonomicko-politického. Velmi významnou váhu bude mít dynamika globalizace společnosti.

Využití volného času kvůli různému sociálnímu statusu lidí nelze paušalizovat a normovat, stát či neziskové organizace s jeho podporou by měly vytvářet různorodé možnosti pro trávení volného času dětí, mládeže i dospělých.

Dalším důležitým zjištěním je, že volný čas v posledních letech (desetiletích) „ve vyspělých společnostech“ dramaticky roste a z tohoto důvodu na něj společnost musí reagovat, mj. i výchovou odborníků na jeho trávení – od profesionálů – „klasických“ pedagogů, pedagogů volného času, sociálních pedagogů až po podporu jeho trávení prostřednictvím dobrovolníků – většinou koncentrovaných v občanských sdruženích, veřejně prospěšných společnostech, nadacích, apod. Nezastupitelnou úlohu v trávení volného času i do budoucna bude mít rodina, i když prošla, prochází a bude procházet výraznými změnami.

Demokratický styl rodinného života učí děti chovat se aktivně, vstřícně a odpovědně vůči ostatním členům rodiny a usnadňuje jim vstup do dalších sociálních prostředí. Podněcuje rovněž spoluúčast a uskutečňuje tak jejich významné právo. Realizace těchto hledisek je pro každého člena rodiny náročná zvláště v obdobích zásadních proměn společnosti i rodiny samé. Rodina se tak stává aktivním subjektem i svého volnočasového života, rozvíjí pozitivní podněty a čelí nežádoucím vlivům.

Dle uvedeného příkladu z Francie bychom měli také přehodnotit dosavadní politiku v práci státem/obcemi financovaných centrech volného času – z dosavadního zaměření převážně na děti do cca 14-ti let rozšířit zaměření také na mládež dospívající, dospělé osoby, resp. i seniory.

Z hlediska ekonomického se mi jeví, že volný čas dětí a mládeže ve formě umělé nabídky se stává stále více obchodem a důležitým hospodářským faktorem – areály

zdraví, bazény s různými atrakcemi, fitnesscentra a sportovní střediska se stávají náhražkou přirozených prostor, které s narůstající urbanizací nahrazují a i v budoucnosti budou nahrazovat přirozené prostory pro trávení volného času v přírodě. Ve všech dobách si děti hledaly vhodná místa, kde by si hrály. Dávají přednost místům, kde mohou spolu s kamarády rozvíjet svou fantazii, využívat přirozené zvědavosti, zažívat dobrodružství, zkoušet svou sílu a své hranice. Při nesmyslném využití svého volného času dochází k pasivnímu sledování televize nebo videa, nebo naopak k vybití agrese a napětí tím, že ničí telefonní budky, pomalovávají zdi, poškozují auta nebo se dopouštějí násilí vůči ostatním.

Mnohým dětem však často volný čas plánují dospělí a zbývá jim málo času na hru, kterou by si mohly samy určovat. Z dobře míněného úmyslu děti co nejvíce rozvinout hodinami baletu, hudby, jazyků atd. často vyrůstá přetížení a stres ze zájmové činnosti.

U volnočasových aktivit mimo rodinu je důležitá osobnost vychovatele, který musí hledat rozličné smysluplné formy využití volného času, ptát se dětí na jejich názory, přizpůsobovat se novým trendům výchovy, dávat dětem příklad apod.

Z hlediska sociálně-patologického je hledání optimálního využití volného času důležitým úkolem pro sociální politiku státu, představitele municipalit a dobrovolníky soustředěné v neziskových či veřejně-prospěšných organizacích.

Lze tedy konstatovat, že volný čas se stává fenoménem, který ovlivňuje každého z nás a jeho využití je faktorem, který musí mít na zřeteli každý, ať už se stará jen sám o sebe, o rodinu nebo menší, či větší kolektiv lidí. Znalostmi možností využití (a zneužití) volného času můžeme pozitivně ovlivňovat naši společnost, skupiny i jednotlivce.

Jedním z nejdůležitějších odkazů mé práce je skutečnost, že každý sociální pedagog by si měl uvědomit význam volného času, jeho narůstání v historických souvislostech a směřování v posledních letech, neboť právě většinou v něm pracuje se svěřenými osobami a ovlivňuje jejich prožívání a chování.

Mohu tedy konstatovat, že vliv volného času na vývoj osobnosti je velmi zásadní, s kvantitativní progresí do budoucnosti a nutností pracovat na jeho kvalitním ovlivňování, ať již výchovou rodičů, tak výchovou kvalitních sociálních pedagogů.

Některé kapitoly, detailní pozici rodiny ve využití volného času, postavení volného času v rámci EU a srovnávací vlastní výzkum bych rád rozvedl ve své diplomové práci.

Resumé

Má práce si klade za cíl na relativně malém rozsahu přehledným způsobem představit volný čas a jeho vliv na vývoj osobnosti.

Ve prvním oddíle se věnuji vysvětlení pojmu čas a volný čas, jeho historii a vývoji, podrobně se zde také zabývám rozlišením pojmu volný čas pro různé kategorie obyvatelstva a jeho možnými budoucími modely. Dokládám, že volný čas má největší podíl v životě člověka, naopak pracovní čas je čím dál tím více minimalizován.

Ve druhém oddíle zkoumám volný čas dle různých pohledů na něj. Z ekonomického pohledu můžeme konstatovat, že trávení volného času je jedním z nejpodstatnějších oborů moderních ekonomik, kudy proudí mnoho finančních prostředků a hrozí zde nebezpečí komercializace této sféry na úkor kvality prožívání volného času. Z politického a sociálně-psychologického hlediska nevyzpytatelný vývoj současné společnosti nám pro budoucnost ukazuje různé varianty vývoje volného času – od výchovy ke kvalitnímu (řízenému) trávení volného času v občanské společnosti k využití volného času výhradně pro regeneraci a rozvoj (co do smyslu uplatnění na trhu práce) flexibilní pracovní síly v globalizované ekonomice. Každý tento extrém má své výhody a nevýhody, hledání správné cesty je velkým úkolem moderní vědy i každého sociálního pedagoga.

Ve třetím oddíle se zaměřuji na volný čas dětí a mládeže. Dokládám, že důležitou roli hraje rodina a škola. Nezastupitelnou úlohu ve formování mladé generace má však prožívání volného času mimo uvedené „instituce“. Osoby ovlivňující volný čas a sociální pedagogové zvláště, musí na základě dobrovolnosti, otevřenosti a výchovy k demokratickému vést mladou generaci ke správnému a smysluplnému prožívání volného času. Z uvedeného příkladu z Francie je vidět pravděpodobný budoucí trend i u nás – zaměření se ve volnočasových střediscích nejen na děti a mládež, ale i na dospělé či seniory.

Čtvrtý oddíl je věnován výzkumům trávení volného času, a to v různých časových obdobích.

V celé práci jsem se snažil formou názorných grafů, schémat, tabulek a obrázků přiblížit problematiku přehledným způsobem.

Anotace

Ve své bakalářské práci jsem se snažil srozumitelně popsat fenomén volného času v jeho širokém historickém, ekonomickém, sociálním, sociologickém, politickém, zdravotně-hygienickém, pedagogickém a psychologickém hledisku. Podrobně je shrnut historický vývoj a význam volného času a odlišnosti v rámci různorodých sociálních skupin. Práce dává přehled o současném i pravděpodobně budoucím vývoji volného času. Rozebrán je i vliv rodiny a mimoškolních zařízení pro trávení volného času, a to i v rámci Evropy. V několika výzkumech je ukázáno prožívání volného času v různých časových obdobích, sociálních skupinách i státech. V celé práci jsem se snažil formou názorných grafů, schémat, tabulek a obrázků přiblížit problematiku přehledným způsobem.

Klíčová slova

Volný čas, historie, děti a mládež, sociologie, pedagogika, psychologie, rodina, střediska volného času, výzkum.

Annotation

In my assignment I have tried to describe the phenomenon of leisure time in its broad historical, social, political, pedagogical and psychological point of view. The historical development and importance of free time is summarized in details. Also the differences concerning the various social groups are mentioned. The assignment also overviews the current and future development of free time. I have also tried to analyse the influence of the family and after-school activities for spending free time within EU. In several parts of research the spending of free time in different time periods, social groups and countries is shown. I have used the technique of graphs, schemes, charts and pictures to make the results of my research more transparent.

Keywords

Leisure time, history, children and youngsters, sociology, pedagogy, psychology, family, centres for young people, research.

Seznam použité literatury

1. BIDDULPH, S. *Tajemství výchovy šťastných dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999, 136 s. ISBN 80-7178-334-X
2. BOSCO, T., NANNI, C. *Dej mi duše*. 1. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, 222 s. ISBN 80-7192-882-8
3. DUNDÁLKOVÁ, M. *Žák s mentálním postižením a jeho volný čas*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2002, 86 s., diplomová práce
4. HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004, 176 s. ISBN 80-7178-927-5
5. HRKAL, J., HANUŠ, R., ed. *Zlatý fond her II*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998, 168 s. ISBN 80-7178-153-3
6. KELLER, J. *Abeceda prosperity*. 2. vyd. Brno: Doplněk, 2003, 176 s. ISBN 80-7239-125-9
7. KELLER, J. *Až na dno blahobytu*. 3. vyd. Praha: EarthSave CZ, 2005, 132 s. ISBN 80-903085-7-0
8. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. 4. vyd. Brno: Doplněk, 2003, 128 s. ISBN 80-7239-091-0
9. KELLER, J. *Soumrak sociální státu*. 1. vyd. Praha: SocioLOGické Nakladatelství, 2005, 158 s. ISBN 80-86429-41-5
10. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., et al. *Prostředí, člověk, výchova*. 1. vyd. Brno: Paido, 2001, 53 s. ISBN 80-7315-004-2
11. MARTINEK, M. *Ztracená generace?* 1. vyd. Svitavy: Trinitas, 2006, 220 s. ISBN 80-86885-14-3
12. NEUMAN, J. *Turistika a sporty v přírodě*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 200 s. ISBN 80-7178-391-9
13. PÁVKOVÁ, J., HÁJEK, B., HOFBAUER, et al. *Pedagogika volného času*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999, 232 s. ISBN 80-7178-295-5
14. SAK, P., SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce: sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace*. 1. vyd. Praha: Svoboda servis, 2004, 240 s. ISBN 80-86320-33-2

15. SAK, P. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. 1. vyd. Praha: Petrklíč, 2000, 291 s. ISBN 80-7229-042-8
16. VÁŽANSKÝ, M. *Volný čas a pedagogika zážitku*. 1. vyd. Brno: MU Brno, 1992, 64 s. bez ISBN
17. VIEHOFFOVÁ, H., REUYSOVÁ, E. *Jak s dětmi trávit volný čas*. 1. vyd. Praha: Portál, 1996, 180 s., ISBN 80-7178-073-1
18. ZÁHORA, O. *Základní otázky teorie mimoškolní výchovy a vzdělávání*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1988, 217 s. bez ISBN

Zdroje z Internetu:

19. <http://www.insoma.cz/>, 14.2.2007
20. <http://www.nahradnirodina.cz/>, 12.2.2007
21. http://www.henkel.cz/int_henkel/ourcompany_cz/channel/index.cfm?pageid=201, 18.4.2006
22. <http://www.czso.cz/>, 30.9.2006
23. <http://cs.wikipedia.org/>, 18.12.2006